

PREMISS

Tidsskrift for EU-debatt

№ 1 2000

PE VE

PREMISS

Tidsskrift for EU-debatt

Nº 1 2009

PERSON- VERN

PREMISS
Nº 1 2009
Tidsskrift for EU-debatt
ISSN 1891-0939
LØSSALG KR 50,-

REDAKTØR
Kim-André Åsheim

REDAKSJONSMEDLEMMER
Amund Vik og Beate Sletvold Øistad

ABONNEMENT
abonnement@premiss-tidsskrift.no,
eller SMS: Premiss «navn og adresse» til
2444. Det neste nummeret blir gratis
for nye abonnenter. Løssalg kroner 50.
Premiss utkommer to ganger i året.

Ønsker du å bidra med en artikkel til nes-
te utgave? Ta kontakt med redaksjonen
på e-post: red@premiss-tidsskrift.no.
Retningslinjer for artikler finner du på
vår nettside www.premiss-tidsskrift.no.

OPPLAG
2000

DESIGN
Heydays (heydays.info)

FOTOGRAFI
Jan Erik Svendsen (janeriksvendsen.no)

KORREKTUR
Tore Syvert Haga
Assad Nasir

TYPOGRAFI
Mercury Text og Akkurat

TRYKK
Nr 1 Arktrykk

PAPIR
Amber Graphic og Cyclus Offset

Premiss er utgitt med økonomisk støtte
fra Utenriksdepartementet, Ungdom
mot EU og Nei til EU. Kom ut første
gang februar 2009.

ABONNÉR PÅ PREMISS!

GI OSS BESKJED om du er interessert og få neste nummer i posten helt gratis og uforpliktende.

Send e-post til abonnement@premiss-tidsskrift.no
eller SMS: Premiss <navn og adresse> til 2444

(Med dette tilbudet kan du altså få neste nummer av Premiss gratis i posten, og deretter ta stilling til om du ønsker å fortsette som abonnent. Det er ingen automatisk fornyelse av abonnementet, men vi kan kontakte deg for å høre om du vil fortsette å motta tidsskriftet.)

OM BIDRAGSYTERNE

Georg Apenes (født i 1940) har vært direktør i Datatilsynet siden 1989. Han satt på Stortinget for Høyre fra 1977 til 1989, har vært fast kommentator i norske aviser og har skrevet flere bøker.

Paul Chaffey (født i 1965) er administrerende direktør i Abelia, NHOs forening for kunnskaps- og teknologibedrifter. Han satt på Stortinget for SV fra 1989 til 1997, men har nå skiftet politisk ståsted.

Maria Schumaker Walberg (født i 1982) gikk i 2008 ut av vervet som nestleder i Nei til EU. Hun har tidligere vært leder i Ungdom mot EU. Hun tar for øyeblikket mastergrad i samfunnsøkonomi ved Universitetet i Oslo.

Amund Vik (født i 1983) er statsviter utdannet ved Universitetet i Oslo. Han sitter i dag i Rådet til Nei til EU. Tidligere har han vært medlem av sentralstyret i Ungdom mot EU og leder av AUF i Trondheim. Han jobber i dag i Nordisk Energiforskning.

Thomas Gramstad er leder for den digitale borgerrettsorg-anisasjonen Elektronisk Forpost Norge og er medlem i arbeidsgruppen for Creative Commons Norge. Han er frilansskribent, oversetter og amatørmusiker, og jobber til daglig ved Informatikkbiblioteket i Oslo.

Assad Nasir (født i 1985) studerer på Lektorprogrammet ved UiO og har bachelor i sosialantropologi. Styremedlem i Oslo Studenter mot EU og vara til landsstyret i Ungdom mot EU.

Stein Stugu (født i 1953) er utreder i De Facto. Han ble ansatt på Frydenlund Bryggeri i 1977, og har vært tillitsvalgt siden 1980. Han satt i Orklas konsernstyre (1994–2004), var konserntillitsvalgt i Orkla (1994–2004), konserntillitsvalgt i Ringnes Norge (1990–2006) og satt i arbeidsutvalget i Carlsbergs Europeiske konsernutvalg (2004–2007). Han har også siddet i Bærum kommunestyre for RV (1983–1985).

Jo Stein Moen (født i 1972) har vært politisk rådgiver for statsminister Thorbjørn Jagland (1997) og for regjeringen Stoltenberg I (2000-2001). Han har også vært nestleder i AUF, jobbet i FAFO og vært nestleder i Nei til EU. Han er i dag leder av Stavne/Sverresborg AP og sentralstyremedlem i Nei til EU, og har siden 2002 jobbet som kommunikasjonsrådgiver. Var medforfatter av *Et nytt nei* (Spartacus forlag, 2004).

Alfred Kvalheim (født i 1932) er samfunnsøkonom og har jobbet i Finansdepartementet og Sosial- og helsedepartementet fra 1964 til 2002, over 20 år i stilling som ekspedisjonssjef. Han har også hatt oppdrag i OECD (1965–67), Finansdepartementet i Tanzania (1970–72) og Norges EU-delegasjon i Brussel (1993–96). Han har skrevet boka *Fakta og myter om Norge og EU* (Kolofon forlag, 2008).

12
14
20
24
28
45
52
58
64

INNHOLD

LEDER
av Kim-André Åsheim

PERSONVERN: EN SENTRALNERVE I
DEMOKRATIET
av Georg Apenes

DATALAGRINGS-DIREKTIVET OG BIBLIOTEKENE
av Thomas Gramstad

KAN VI STOPPE DEN PLAGSOMME
STOREBROREN?
av Assad Nasir

ET TJENESTEDIREKTIV FOR SOSIAL DUMPING
av Stein Stugu

VALUTAUTVALGET
av Maria Walberg

FINANSKRISEN REVITALISERER EU
av Paul Chaffey

ENERGI STADIG VIKTIGERE FOR EU
av Amund Vik

BØR EU FÅ NOBELS FREDSPRIS?
duell mellom Alfred Kvalheim og Jo Stein Moen

LEDER

EU-DEBATTEN FRAM FRA LOFTET

av Kim-André Åsheim

FINANSKRISA ER OVER OSS i fullt monn, og knapt fuglene veit når vi får se slutten på den. I USA har den første svarte presidenten blitt tatt i ed foran millioner av folk, og over hele verden satt folk med tårer i øynene og hørte på innsettelsestalen. Bildene fra Gaza har rystet en hel verden, og vil bli husket i lang tid framover. I Oslo fulgte gateslag som ikke har blitt sett på nærmere 30 år. Midt i dette kaoset av verdenshistorie i utvikling, har vi bestemt oss for å lansere et studenttidsskrift for EU-debatt. Det er nesten så man kan spørre seg hva i alle dager det er vi tenker på.

Vi har ikke noen tro på å sette viktigheten av konflikter og tema opp mot hverandre. Når vi satte i gang med forarbeidet med dette tidsskriftet, var det fordi vi hadde sett oss lei på den så godt som ikke-eksisterende EU-debatten i akademia. EU-spørsmålet og Norges tilknytning til unionen diskuteres generelt sett lite i pensum, på pubdebatter og blant studenter generelt.

At EU-debatten er viktig å både delta i og holde vedlike, belyses veldig godt av EØS-avtalen. Denne, av både ja- og nei-folk, forhatte EØS-avtalen knytter Norge til EUs indre marked. Selv om vi importerer direktiver i et stort tempo, blir bare noen ytterst få av dem gjenstand for offentlig debatt. Dette er et av vår tids største demokratiske problem i Norge: Uten at noen norske partier i utgangspunktet engang hadde tenkt å foreslå nye lover på et område, skjer dette likevel til stadighet og som regel uten begrunnelse. Hvorvidt vi mener direktivene er bra eller dårlige, er i denne sammenhengen underordnet. Det store problemet er at når velgerne ikke vet hvem de skal plassere ansvaret hos lengre, har vi det vi kan kalle et demokratisk underskudd.

Uansett hvor du står i EU-spørsmålet, bør det dermed være ganske klart at det ligger et enormt forbedringspotensial i måten den norske debatten foregår på. Det er så godt som umulig å komme seg inn i EU-debatten uten å ende opp i en skyttergrav. Den samme skyttergrava som har gjort at vi i dag sitter med en EØS-avtale som alle hater, men som ingen vil fjerne.

For å lage denne første utgaven av Premiss, har vi fått økonomisk støtte fra Utenriksdepartementet, Nei til EU og Ungdom mot EU. Redaksjonen består av folk som alle har tatt et klart standpunkt mot EU. Dette betyr likevel ikke at vi ønsker å være et nei-blad som skriver for «menigheta». Det ville fungert dårlig. Vi har derfor invitert folk med ulike standpunkt i EU-saken til å kommentere og skrive om ulike tema. Standpunkt i EU-spørsmålet har ikke vært et av kriteriene for hvilke artikler vi har tatt med. Derimot har vi prøvd å skape litt balanse og vi har prøvd å gå litt utenfor vår kontaktkrets. Vi er godt fornøyde med det ferdige produktet, men vi ser samtidig at det er tre ting vi ønsker mer av til neste nummer: Flere studenter, flere ja-folk og flere kvinnelige bidragsytere.

Jevn kjønnsbalanse var en målsetting fra begynnelsen av. Etter hvert som deadline nærmet seg og vi ble mer stresset, ble dette målet ubevisst en av de første salderingspostene. Resultatet er en elendig kjønnsbalanse. Vi har lært på den harde måten at likestilling ikke er noe som kommer av seg selv, men noe vi må være bevisst på hele tiden. Vi håper vi blir tilgitt for denne bommerten, og vi lover å forbedre oss betydelig til neste gang. Samtidig lar vi dette stå som en erfaring andre forhåpentligvis kan dra nytte av.

I dette nummeret har vi valgt personvern som tema. Vi har invitert Datatilsynets direktør Georg Apenes til å skrive om personvern, og vi fikk en artikkel som er like opplysende som den er underholdende. I samme slengen følger vi opp med to artikler, av henholdsvis Thomas Gramstad og Assad Nasir, som tar for seg EUs datalagringsdirektiv.

Vi har selvfølgelig også viet plass til finanskrisen. Paul Chaffey og Maria Walberg skriver hver sin artikkel om Norge og euroen. I høst raste debatten om hvorvidt EU bør få Nobels fredspris i avisene. Vi har arrangert duell mellom to personer som har levert hver sin bok om EU og Norge: Jo Stein Moen og Alfred Kvalheim. Energispørsmålet blir stadig viktigere. Både fordi vi har en klimakrise under utvikling og fordi det blir stadig mer kamp om det fossile brenselet som er igjen. Amund Vik skriver om Russland, EU og energi. Til sist har vi trykt en artikkel om Tjenestedirektivet: Stein Stugu skriver om hvorfor han mener Jens Stoltenbergs forsikringer om tjenestedirektivet og sosial dumping ikke er verdt papiret de er skrevet på.

Vi håper du setter pris på Premiss, og at vi samtidig klarer å inspirere deg til å være med på den videre debatten.

PERSONVERN: EN SENTRAL- NERVE I D E- MOKRATIET

Av Georg Apenes

I iveren etter jakten på trygghet og effektivitet, glemmer vi å spørre oss hvilket samfunn vi egentlig ønsker oss.

HVORDAN ER DET MULIG for ambisiøse og hardt arbeidende politikere å utvikle et samfunnssyn uten å tuftede det på et reflektert menneskesyn? Hvordan kan man ville ønske å gjøre noe for menneskene uten å ha gjort seg opp en mening om hva et Menneske måtte være for noe rart?

Spørsmålet om personvern er knyttet opp til helt grunnleggende spørsmål knyttet til samfunnsform, samfunnsstyring og fordeling. Jeg mener å se at en - riktignok ulovfestet og lite påaktet, men ikke desto mindre grunnleggende betingelse for et godt samfunnsfelleskap - er under artilleriild: Jeg sikter til tillit som en kulturell, sosial og psykologisk renningstråd som styrer og binder sammen innslagene fra politikk, økonomi og teknologi. For nettopp nå, i det enogtyvende århundres liberalistiske og individualistiske høykonjunktur, blir det viktig å tenke igjennom hva det betyr for vår dels valgte, dels tradisjonsbestemte, måte å innrette oss på, at vi også kan stole på andre. På omgivelsene. Som forutsetning for egen ansvarlighet og egne holdninger bør vi kunne kjenne det grunnleggende premisset for vårt samkvem med andre - nemlig deres viten om oss.

Rettsstatens kvintessens - forutsigbarhet som betingelse for så vel juridisk som moralsk og sosialt ansvar - kan vanskelig tenkes realisert uten viten om, og tillit til omgivelsene. I et intervju med Aftenposten for noen år siden, sa Leonard Cohen at fremtidens største utfordring, etter hans mening, ville bli å bevare forestillingen om en privat sfære som grunnleggende, forpliktende og retningsgivende premiss for kulturell og politisk utvikling i det 21. århundre. Umberto Eco skrev nylig at problemet nok ikke vil komme til å bestå i å kunne sikre privatsfæren og privatlivet juridisk og teknologisk, men å overbevise folk flest om at det er bryet verd. Jeg tror Leonard Cohen har rett i den forstand at både rettsstaten og demokratiet bygger på den enkle, gresk-jødisk-kristne tanken om individets integritet og absolutte egenverdi. Verdier som i neste omgang begrunner oppfatningen av menneskets autonomi og integritet. Og jeg er redd Umberto Eco kan få rett.

ELEKTRONISKE SPOR

I James Fenimore Coopers guttebøker stifter vi bekjentskap med indianere, og enkelte hvite æres-indianere som har utviklet en fabelaktig evne til å tolke naturens tegn. I det postindustrialiserte samfunnet etterlater vi oss ikke megetsigende, brukne pinner. Vi har i stedet innrettet oss slik at vi, ved bruk av remedier som skal gjøre livet enklere og billigere, «kvitterer» for bruken ved å etterlate oss vårt elektroniske bumerke.

Elektroniske nøkler registrerer hvem som kommer og går. Terminalen til nettbanken står på stuebordet. BBS (Bankenes BetalingsSentral) noterer seg når vi betaler regningene og hvem vi har avtaler om levering av varer og tjenester med.

Den kort-opererte bensinpumpen husker godt når og hvor vi tanker. Og hvor meget. Ved hjelp av et magnetkort, eller en strekkode kombinert med optisk penn, er det enkelt å registrere hvilke bøker biblioteket låner ut, og når de leveres tilbake. Mens det er åpenbart - og dessuten dokumentert - at det sosiale og kulturelle liv i dagens Norge i betydelig utstrek-

«Overvåkning er ikke lenger noe middelaldrende herrer i gabardinfrakk bedriver bak trestammer i Frogner-parken.»

ning baserer seg på registreringer av transaksjoner, er det ikke like klart eller akseptert at alle disse opplysningene skal kunne brukes fritt av den eller de som tilegner seg kunnskapen eller kopien av den. Våre lovregler for kommunikasjonskontroll, som er forvaltningsnorsk for telefonavlytting, gir adgang til å lytte til andres samtaler. Den som griper ordet i eteren eller per laser-, fiber- eller kobbertråd kan antagelig banne og sverge så meget han vil, men forteller han om lovbrudd, vil myndighetene ikke bare ha rett, men også i visse tilfelle plikt til å gripe inn.

TILLIT

Det engang utenkelige er ikke bare blitt tenkelig, det er blitt et hjelpemiddel i kamp mot truende samfunnsønder som kriminalitet og definerte former for sosial illojalitet, som for eksempel skattesnyteri. Er da personvern et hinder eller en forutsetning for gode tjenester? I et liberalt demokrati som det norske, der vi har som ambisjon og allment, politisk program å fastholde, dyrke og utvikle rettsstaten, kommer vi ikke utenom at i forholdet mellom individ og samfunn, må det gjelde faste, klare og aksepterte spilleregler. Disse normene og lovparagrafene må instituere plikter og rettigheter. Både for de mange og de sterke, og for de få og svake. Mindretallsgarantier tilhører menneskerettighetstekningens sentrale begreper, og den minste av alle minoriteter er Det enkelte Menneske.

Det er derfor viktig at det offentlige – og la oss gjerne ta med organisasjonene og næringslivet – henvender seg til borgeren med respekt for hennes eller hans private sfære og i åpenhet om sine hensikter, sine krav og sine forventninger. Tillit er ikke noe alminnelig rettskrav. Men like fullt er den en nødvendig forutsetning, både for de institusjonelle løsningene og det sosiale og kulturelle velvære vi streber mot og setter pris på. Vi ønsker å kunne stole på hverandre, også ut over hva straffeloven presiserer når det gjelder svik, løgn og bedrageri.

Tillit er det bindemiddelet som skaper samhörighet, tilhörighet og mental trygghet både i parforhold, familien, vennekretsen, arbeidsplassen, nabolaget og storsamfunnet. Det står ikke noe sted i den tykke, røde Norges Lover at norske kvinner og menn har krav på tillit eller plikt til å utvikle det vis-a-vis sine omgivelser. Men fem utrygge, skulende år lærte oss å sette pris på både å vente og yte tillit. Så selvfølgelig banalt er tillit som sosial miljøfaktor at intet Odelsting; ingen regjering har fablet om å la den utrede og innstille.

OVERVÅKNING I IT-ALDEREN

Ett av de praktiske resultatene av Lund-kommisjonens arbeid, ble at de som mente seg å ha vært ulovlig overvåket

kunne forlange å få se sin egen mappe hos overvåkningspolitiet. Av kommentarene disse senere har gitt, etter å ha gjort seg kjent med innholdet, uttrykkes det påfallende ofte forundring over den forholdsvis overveldende mengden av usedvanlig lite oppsiktsvekkende iakttagelser som er nedtegnet om deres liv, levnet og bevegelser. I George Orwells diktete 1984 og i Josef Stalins høyst virkelige Sovjet, var det statstjenestemenn og kvinner som hadde som yrke å omskrive historien. Gamle fakta mistet sin ideologiske autorisasjon, og nye, godkjente tok deres sted. Kamerater i unåde ble retusjert bort fra fotografiene fra Kreml-balkongen 1.mai, og nye kamerater, fiffig innmontert. Samtiden sensurerte fortiden og luket bort det som ikke passet.

Historien er en innholdsrik journal. I den kan vi lese og forstå mangt og meget som kan hjelpe oss til å virkeliggjøre en ønsket fremtid, et prosjekt som får økte muligheter for å lykkes dersom vi begynner med samtiden. Denne nyfikenheten kan være meget nyttig, også innen offentlig sektor. Med utgangspunkt i en kombinasjon av raffinerte, teknologiske muligheter, iøynefallende, sosiale behov og grenseløs, politisk ærgjerrighet, er kartlegging av individer og grupper blitt en stadig mer akseptert og omfattende beskjefligelse: «- Skal jeg kunne gjøre noe for deg eller dere, må jeg vite mest mulig om deg. Eller dere. Du vil ha trygghet, helse, velvære, forutsigbarhet i de fleste varianter. Da trenger du hjelp og bistand. Den skal være effektiv og billig. Da er det ikke for meget forlangt at vi holder et øye med deg? Vi vil så gjerne notere oss det du selv kanskje kan komme til å glemme.»

Men også i våre dager må vi revidere ordbøker og lek-sika ut fra de redeligste motiver. Overvåkning er ikke lenger noe middelaldrende herrer i gabardinfrakk bedriver bak trestammer i Frogner-parken, men utnyttelse av de store mengdene informasjon som så vel loyldige borgere som kjeltringer legger igjen etter seg.

GODE FORMÅL

De mange små persondatabitene, blir vi fortalt, vil kunne gi oss: Bedre forsvar mot kriminalitet og terrorisme, hindre forsikringssvindler, konkursrytteri, svart arbeid og hvitvasking, utvikle bedre service fra stat og kommune, gi høyere produktivitet på jobben, innebære bedre utnyttelse av kostbare ressurser, gi enklere og bedre løsninger i samfunnsplanleggingen, bedre muligheter for å avdekke arvelig sykdom på et tidlig stadium, økte muligheter for å reparere skader og lindre sykdom, og - ikke minst - gi mer moro og underholdning til en rimeligere penge.

Og hvem kan vel motsette seg alle disse gode ting bare fordi noen ønsker å skjerme sitt privatliv og synes at et sveket personvern skal høre med i regnestykket? Synden er allerede kommet inn i verden, fastslo Einar Førde da han skulle argumentere for innføring av farvefjernsyn i Norge. Der har den vært en stund og der opptre den i ulike gestalter. I det verdslige rom påtreffes den regelmessig i skikkelse av kriminalitet. Den kan dreie seg om anslag mot den enkelte borgers liv, eiendom eller velferd. Eller mot fellesskapets interesser, slik disse er definert og uttrykt gjennom lover og regler.

Å forebygge eller bekjempe lovbrudd blir derfor en viktig oppgave nettopp for fellesskapets organer. Privat retts-håndhevelse aksepteres, under våre samfunnsforhold, ikke. Skjønt hver gang politiet vårt aksjonerer ulovlig, øker Securitas sine markedsandeler. Men også til den rettspleie som samfunnet tar seg av, er vi enige om å stille krav: Virkemidlene for å oppnå loyldighet eller forfølge de ulydige er ikke likegyldige. Vi har ikke dødsstraff eller livsvarig fengsel. Vi godtar ikke tortur og vi aksepterer – riktignok med vekslende begeistring – en profan variant av den kristne forestilling om soning og tilgivelse. Man vinner nok intet valg hos oss ved å gjøre rehabilitering til fanesak.

Det gjelder altså en «Geneve-konvensjon» også i krigen mot kriminaliteten. Humanitet, anstendighet, rettssikkerhet og et knippe fundamentale menneskerettigheter inngår i det liberale demokratiets arsenal. Samtidig gir høylydte røster stadig oftere uttrykk for at de tar altfor mye plass: «- Trekk dem tilbake fra skuddlinjen!» Diskusjonen om virkemidler engasjerer. Samfunnsutviklingen stiller oss overfor stadig nye kriminalpolitiske utfordringer. Grenser flyttes. Nye metoder introduseres. Påstander svirrer om effektivitet og omkostninger.

NYE KRAV

I våre dager har to trekk kommet til å gi næring til krav om nye og effektive virkemidler i kampen mot kriminalitetsondet. Det ene er internasjonaliseringen av økonomien og den mobilitet som preger særlig vår kulturkrets. Ranens en bank for euro i Belgia, kan utbyttet brukes i Spania, og det uten å vekke mistanke. Det andre er utviklingen av teknologier som

kan tas i bruk for å supplere eller forsterke mer tradisjonelle virkemidler. Ved å opprette radiosamband med bjørner, kan vi si opp kostbare gjetergutter.

Nå har det seg slik at samfunnet overfor borgeren ikke bare har sagt seg villig til å forebygge og avdekke kriminalitet: Det har også gitt tilsagn om at det skal legge vekt på å bevare omforente samfunnsverdier. En slik verdi er fortsatt vernet om en private sfære. Helst ville vi både kunne drive effektiv kriminalitetspolitikk og honorere personvernet samtidig. Ofte lar det seg gjøre, og det gjøres. Andre ganger vil valget av virkemidler komme i konflikt med den både lov- og tradisjonsfestede forventning borgeren har om respekt for sin integritet og sin private sfære fra omgivelsenes side.

RETT DOSERING

Selvfølgelig forekommer hvitvasking, svart arbeid og smugling. Selvsagt er dette problemer og naturligvis skal det brukes ressurser på å begrense det. Men i valget av virkemidler, i valget og doseringen av medisinen, må man jo ha en oppfatning av problemets alvor og omfang. Like klart som det er at man ikke ordinerer Globoid mot stivkrampe, like lite tilrådelig ville det være å ta amputasjon i bruk som probat middel mot flis i fingeren.

Kretsen av profesjoner og institusjoner som er blitt pålagt rapporteringsplikt, får stadig større diameter. Hverken i norsk lynne eller norsk tradisjon har angiveren eller angiveriet noen gloriøs plass. Margrethe Munthe mente som kjent at «sladrehan skal selv ha bank». Dersom myndighetene stadig oftere finner gode, saklige grunner til å bøye av fra dette vårt mentalitetshistoriske utgangspunkt, betyr det at noe som er uønsket autoriseres som akseptabelt rett og slett fordi det antas å være nødvendig. Om man hadde spedd de juridiske utrederne opp med litt sosialantropologisk, etisk og idéhistorisk kompetanse, ville man muligens ha fått en fair sjanse til å overskue ringvirkningene for fremtiden når sladder alminneliggjøres og får status som kriminalpolitisk virkemiddel.

For noen få år siden ble vi skaket opp av meldinger om at det var påvist white-spirit i to plastflasker Imsdal drikkevann. Hva var på ferde? Hvorledes var det med de andre flaskene på markedet? De sto omkring i kiosker og dagligvareforretninger i hundretusener. Kunne man frykte verre ting enn white-spirit? Kunne man i det hele tatt kjøpe leskedriker og sette flasken til munnen? Ringnes, som produserer og markedsfører Imsdal, slo øyeblikkelig alarm. Tilbaketrekingen og utviklingen av en plastforsegling kostet konsernet et titall millioner kroner. Dette var utgifter man mente var nødvendige for å demonstrere handlekraft og ansvar, og slik skape forutsetninger for ny, gjenvunnet tillit, og dermed også gjenerobre markedsandeler. →

Dette siste klarte det uheldige bryggeriet, til tross for at konkurrenter og forståegpåere i bransjen mente at Ringnes overreagerte. Det er lett å enes om at det norske postindustrialiserte samfunnsfelleskap allerede er ytterst sårbart, og utviklingen går i retning av økende sårbarhet. Når begrepet presiseres, vil det som oftest vise seg at det handler om at samfunnet bryter sammen dersom elektrisitetsforsyningen faller ut ved uhell eller sabotasje. Datafeil kan få store, kanskje skjebnesvangre konsekvenser. Importvansker kan slå ut, uventet både i art og omfang. Ettersom det tradisjonelt har vært Forsvaret og Sivilforsvaret som er satt til å planlegge for å møte slike kriser, er det kanskje ikke så underlig at vi forbinder sårbarhetsbegrepet med materielle tap eller ødeleggelser.

EFFEKTIVITET

Samtidig kan samfunnsfellesskapet vårt utsettes for andre påkjenninger enn at lyset blir borte. Det finnes et knippe, bærende fellesverdier som ikke kan amputeres eller tillates å visne hen uten at skadevirkninger inntreffer. Vernet om den personlige integritet, om privatlivets fred, krav og forventning om diskresjon i sårbare livssituasjoner, taushetsplikt og sikkerhet ved oppbevaring og bruk av fortrolige opplysninger, hører til dette knippet umistelige kulturverdier. Det er imidlertid mitt inntrykk – bygget på egne erfaringer – at det ikke er så rent få som mener at vi kan maksimere økonomi, effektivitet og tempo, for eksempel i den offentlige saksbehandlingen, og likevel beholde verne-nivået, når det gjelder personopplysninger, på et tilfredsstillende høyt nivå.

Vi kan ta ett, godt kjent eksempel: Skattelikningsarbeidet. Det har nå nådd et teknisk perfektjonsnivå som befri borgeren for den byrde det er å fylle ut selvangivelse. Prisen vi betaler er at stat og kommune har tilegnet seg en detaljert kunnskap om hver enkelt av oss. Når vi nå ikke lenger behøver å tygge på kulepennen natt til 1. februar og granske vår egne forråd av *ære og samvittighet*, skyldes det rett og slett at latskap, grådighet og treghet er de beste allierte man kan få dersom man riktig ønsker å registrere personopplysninger for like og ulike formål.

Da George Orwell skrev *1984* regnet nok de fleste med at Storebror var ansatt i Staten; at det var Det Offentlige som truet eller utfordret privatsfæren. Erfaringene fra de seneste 10-15 årene peker på en konkurrent, eller skal vi kanskje si «en kamerat», innenfor privat sektor. Markedsføring og markedsanalyser er blitt viktige faktorer i vår totale økonomi, nasjonalt som internasjonalt. Det er altså ikke bare staten og kommunen som forferdelig gjerne vil vite mer om oss. Det vil også de store og sterke samfunnsomformende kreftene som snakker til oss som konsumenter, forbrukere og potensielt marked.

VI TRENGER SLINGRINGSMONN

Jeg har i det jeg har fremstilt gjennom valg av illustrasjoner, forsøkt å belyse hvorledes ønsker om å realisere ulike, hver for seg fullt legitime, ønsker og behov, samtidig kan resultere i en svekkelse av personvernet. Vil en kommune vite mest mulig om alle sine innbyggere for på den måten å sette seg i stand til å planlegge sikrere, yte raskere og bedre service og redusere mulig forskjellbehandling, ja, så må den få fullt inn-

syn og adgang til å bruke alle tilgjengelige persondata. Gjerne også innhentet med lov i hånd fra privat sektor. Men i dag ønsker vi ikke dette. Tror jeg.

Fikk forsikringsselskapene det som de ville, ville de mer enn

gjerne innlede bytteforbindelse med stat, fylkeskommuner og kommuner, med helse- og justisvesen. Men det er ingen aktuell problemstilling. Ville vi gjennom kameraovervåking virkelig gjøre noe med voldsproblemet vårt, burde vi sette kameraene opp i norske hus og hytter. Det er statistisk der vi plager hverandre mest og oftest. Men det er ikke til overveielse i noe politisk parti. For å bekjempe svart arbeide og hvitvasking, kunne vi forby bruk av anonyme betalingsmidler og tvinge alle transaksjoner til elektronisk overføring i en gigantisk *Statens Betalingssentral*. Det har vært lagt ut åte, men per dags dato har ingen politiske partier bitt på. Vi rygger altså tilbake for en effektivisering som vi enten direkte misliker eller innrømmer det er vanskelig å overskue rekkevidden av.

Min kortversjon av denne betraktning er denne: Vi vil ha et samfunn med slingringsmonn; med litt slark. Skulle denne tesen bli stående og lyse en tid fremover, vil det bety at norske politikere og offentlige tjenestemenn og -kvinner

«Like klart som det er at man ikke ordinerer Globoid mot stivkrampe, like lite tilrådelig ville det være å ta amputasjon i bruk som probat middel mot flis i fingeren.»

hver dag, i sine funksjoner, vil være tvunget til avveininger mellom praktiske behov og ideelle, omforente verdier. Et sårbart samfunn skal beskyttes. Det betyr, paradoksalt nok, at selve sårbarhetens forutsetninger må skånes, beskyttes og vernes om. Skjørhet, ømfintlighet og naivitet har ikke lett for å skaffe seg advokater. Likevel er de kulturelle bærebjelker, ja våre allierte i arbeidet for å fastholde et humant felleskap.

Jeg gir ordet til den strålende, dessverre avdøde, svenske satiriker TAGE DANIELSSON som i boken *Typer* presenterer allmenne samtidsfenomener i form av et knippe, fiktive intervjuer. Ett av objektene er *Sherlock Typ, misstänkare*¹:

Intervjuaren: Jag ville göra en intervju till en bok, jag ville höra lite om MVF.

Sherlock Typ: Vad vet ni om MVF? Hur har ni fått reda på det? Är ni från Säpo? CIA? MVD? SE?

Intervjuaren: Nej, jag försäkrar. Jag vet bara at ni är grundare av MVF, Misstänkarnas Världsförbund.

Sherlock Typ: Det finns ugglor i alla mossar. Ugglor i alla mossar, förenen eder. Det är MVF:s valspråk.

Intervjuaren: Men vad ska MVF uträtta?

Sherlock Typ: Vi ska upprätta ett hemligt register över alla jävlar som vill komma åt oss.

Intervjuaren: Och vilka är det?

Sherlock Typ: Alla utom vi.

Intervjuaren: Och vilka är vi?

Sherlock Typ: Vi inom MVF.

Intervjuaren: Och vilka är vi inom MVF?

Sherlock Typ: Det er egentligen bara jag. Man kan ju inte lita på någon människa.

Intervjuaren: Det var ett ovanlig litet världsförbund.

Sherlock Typ: Vad menar ni med det? Skulle det vara en pik? Hur många var Karl Marx från början?

¹ TAGE DANIELSSON Typer. Ett och ett halvt hekto osminkade självbekännelser. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1970

DATA LAGRINGS- DIREKTIVET OG BIBLIOTEKENE

Av Thomas Gramstad

DEMOKRATIPROBLEM(ER)

TILHENGERNE AV DATALAGRINGS-DIREKTIVET¹ (DLD) begrunner det i offentligheten som et virkemiddel mot terrorisme og alvorlig eller organisert kriminalitet. Økokrim og POT går inn for å innføre direktivet², men det finnes også dem i politiet som mener at slik lagring av trafikkdata ikke vil gi noe vesentlig bidrag til å oppklare kriminalitet, og at det som trengs er mer bevilgninger til klassisk politiarbeid, som for eksempel spaning. Personvernkommissjonen etterlyser dokumentasjon av behov for denne datalagringen.³

Hittil er det slik at trafikkdata kun lagres inntil faktureringsperioden er avsluttet og oppgjort. En så massiv overvåkning som direktivet legger opp til, er noe helt nytt i frie og demokratiske samfunn og innebærer en rekke demokratiske utfordringer mot blant annet pressefrihet og kildevern⁴, ytringsfrihet⁵ og retten til å ha et privatliv⁶.

Leif Aanensen i Datatilsynet poengterer at Datalagringsdirektivets prinsipielle kjerne er følgende: En plikt for den som tilbyr kommunikasjonstjenester til å registrere hvem som kommuniserer med hvem. Implikasjonen blir da at borgerne er nødt til å tenke over hvorvidt en slik ambisjon er forenlig med hva de forventer fra samfunnets og myndighetenes side. Videre sier han:

«Det å vite kontaktmønsteret ditt forteller veldig mye om deg som person. Å få kjennskap til disse tingene er et stort inngrep i privatlivet. [...] Jeg kan vanskelig tolke direktivet som noe annet enn et uttrykk for mistillit til borgerne generelt.»⁷

Aanensen tar også fatt i en farlig misforståelse, nemlig den gamle vendingen om at «dersom man ikke har noe å skjule...». At man ønsker å verne om sitt privatliv, kan naturligvis aldri aksepteres som et kriterium på at man har noe kriminelt å skjule. Alle mennesker har noe å skjule, nemlig sitt eget privatliv. Privatlivet er nettopp det, privat og noe som tilhører den enkelte. Både Presseforbundet, Datatilsynet og Advokatforeningen i Norge er kritiske til det nye EU-direktivet.⁸ Flere norske politikere kan tenke seg å bruke vetoretten mot direktivet.⁹

KRENKER MENNESKERETTIGHETENE

Datalagringsdirektivet er antagelig i strid med den europeiske menneskerettighetskonvensjonen EMK (ECHR), artikkel 8.1.¹⁰ Irland har anlagt retts sak i den europeiske menneskerettsdomstolen mot EU-kommisjonen og Datalagringsdirektivet.¹¹ Dersom Irland vinner, er DLD dødt, i alle fall i sin

nåværende form. Norske myndigheter avventer utfallet av denne retts saken før man vil ta stilling til direktivet.

To av Norges fremste jurister på EU- og EØS-rett har på oppdrag fra IKT-Norge utarbeidet en juridisk betenkning om Datalagringsdirektivet skal inn i EØS-avtalen.¹² De konkluderer med at Norge kan utsette denne saken. Det kan argumenteres juridisk for både at direktivet ikke er EØS-relevant, og at konsekvensene av at Norge bruker EØS-avtalens «vetorett» i denne saken vil være svært beskjedne. Norge kan altså slippe å innføre Datalagringsdirektivet. Statsråd Liv Signe Navarsete i Samferdselsdepartementet uttrykte under overrekkelsen av utredningen, skepsis til direktivet.

«Arkivet vil, med historisk sikkerhet, kunne misbrukes av både myndigheter og kriminelle.»

Man kan ikke løse kompliserte problemer som internasjonal terrorisme og organisert kriminalitet med ensidige og rettighetskrenkende løsninger som innebærer kontroll over normalbefolkningen. Datalagringsdirektivet har vidstrakte konsekvenser for samfunnet som helhet, både nasjonalt og internasjonalt. Denne form for dyptgående tiltak rettet mot hele befolkningen påvirker langt flere aspekter av samfunnet enn politiets påstand om å oppnå bedre bekjempelse av terrorisme og annen kriminalitet.¹³

SENSITIVE DATALAGRE FREMMER KRIMINALITET

Direktivet handler ikke bare om brudd på prinsipper, men også om praktiske realiteter. Lagring av slike store mengder personlige data vil gjøre arkivet i seg selv til et attraktivt mål i forbindelse med kriminalitet, deriblant identitetstyveri. Arkivet vil være et interessant mål for vinnings- og voldsforbrytere, så vel som terrorister og industrispioner, for å kartlegge potensielle mål eller ofre. Et passende offer vil kunne spores opp gjennom arkivet og benyttes til utpressing i en konkurransesituasjon, for eksempel mellom norske bedrifter og eventuelle internasjonale konkurrenter. Dette er praktiske konsekvenser man i realiteten må ta hensyn til, da ingen systemer er 100% sikre. Arkivet vil, med historisk sikkerhet, kunne misbrukes av både myndigheter og kriminelle. Til og med mot det formål det selv ble opprettet for å beskytte.

Legger man opp til at alle skal overvåkes vil jo de med kriminelle hensikter bare unngå denne formen for dataoverføring. Man sitter da igjen med et system som overvåker lovlidige borgere, mens man feilaktig tror at man har kontroll

på kriminelle. Poenget er at de kriminelle jo nettopp jobber utenfor systemet. Dette ligner på en problematikk rundt DRM¹⁴: Det rammer bare de som følger systemet. Altså de som er lovlydige.

KONTROLLBEHOVETS UKONTROLLERBARE VEKST

En uttalelse fra sjefen i Økokrim sier i praksis at elektronisk kriminalitet, slik som hacking og lignende, er et problem og at det derfor er behov for å lagre informasjon før sporene slettes. Han påstår at datainnbrudd og lignende vil være umulig å oppklare hvis man ikke lagrer data i tråd med DLD.¹⁵

Uttalelsen viser at Økokrim allerede ser for seg å bruke de lagrede trafikkdataene etter DLD i forbindelse med hverdagskriminalitet - og altså ikke bare mot alvorlig kriminalitet, som innføringen av direktivet begrunnes med og hevdes å skulle være begrenset til. Thomas Finneid i EFN skriver:

«Det Økokrimsjefen foreslår er det samme som å sette opp overvåkingskameraer ved alle veier, gatekryss og inngangspartier slik at politiet kan følge innbruddstyver fra det øyeblikket de går ut av huset de har brutt seg inn i.»

Per Inge Østmoen i EFN kommenterer:

«Tankegangen bak Datalagringsdirektivet er ikke i første rekke å ta gjerningsmenn bak påviste kriminelle handlinger. Den grunnleggende motivasjonen er en mer omfattende trang til å kontrollere. Den bygger på et fundamentalt negativt menneskesyn, og på en overbevisning om at mennesker må kontrolleres slik at de ikke gjør noe «galt», i forhold til de til enhver tid eksisterende normer og regler for hva som regnes som «galt» og som bør føre til inngrep og reaksjoner fra politiets og statens side.»

Det vil ikke være noe problem å etablere systemer som varsler og logger spesifikt når noe ureglementert skjer. Så hva økokrimsjefen og andre tilhengere av Datalagringsdirektivet vil ha, er et generelt kontrolltiltak overfor befolkningen. At dette er tilfellet, ser nå ut til å gå opp for stadig flere.

Kan vi håpe på at en grense er nådd, når staten gjør krav på å gjøre alle sine borgere sporbare i ettertid? Konsekvensen av Datalagringsdirektivet er at myndighetene (og ikke bare politiet) ønsker å sette seg i stand til å når som helst finne ut hvem hver enkelt har kommunisert med, når og hvor man befant seg da kommunikasjonen foregikk. I varierende grad også hvilke nettsider som har vært besøkt, og dermed hvilke interesser, politiske oppfatninger, med videre, man har.

Siden et slikt tiltak påviselig er foreslått for generell kontroll av hele befolkningen, ligger det i sakens natur at opplysninger som lagres med en slik motivasjon vil bli brukt

til en rekke formål i overensstemmelse med hva og hvilke typer atferd staten til enhver tid ønsker å kontrollere, eller finner mistenkelig eller «uønsket.» Var det ikke slik, ville det ikke være noe poeng i å kreve sporbarhet for alle borgere.»¹⁶

Nettopp viljen til å kontrollere alles bevegelser, kontakter og tilknytninger har alltid vært de ufrie samfunnens kjennemerke nr. 1.¹⁷

Østmoen legger også vekt på at dette ikke dreier seg om tillit eller mistillit til myndighetene:

«Man behøver ikke tillegge noen myndigheter, eller andre tilhengere av slik lagring, onde hensikter for så å med god grunn slå fast at registrering av borgernes kommunikasjonsdata er et ondt tiltak, bedømt ut fra sine konsekvenser selv om hensiktene skulle være de aller beste. Videre fastslo jeg at ethvert kontrollsystem som er opprettet for et bestemt formål, naturlig vil strebe henimot en formålsoppfyllelse. Dette innebærer at et system som har til formål å finne «uønsket» atferd, uvilkårlig vil søke å gjøre dette med størst mulig effektivitet og «produktivitet.» Allerede her ligger en innebygget drivkraft henimot at flere kommer i søkelyset.»¹⁸

DATALAGRINGSDIREKTIVET I BIBLIOTEKET

Hvordan berører Datalagringsdirektivet bibliotekene? I USA er etterretningsorganisasjonene opptatt av hvem som låner hvilke bøker. Det har vært flere saker der agenter kommer på biblioteket og krever å få utlevert oversikter over navngitte personers lånehistorikk. Tidligere kunne bibliotekarene kreve en rettskjennelse for å gå med på dette, men med Patriot Act kunne agentene kreve å få disse dataene når det passer dem.

Tilsvarende lover og problemstillinger har også begynt å komme i andre land, men ennå ikke i Norge. I Norge er det forøvrig slik at Bibsys automatisk sletter utlånshistorikken for et dokument når det tas retur. Her finnes altså intet valg for å lagre den individuelle lånehistorikken, noe som må sies å være svært positivt i dagens politiske klima. Men andre biblioteksystemer har mulighet for å lagre slike opplysninger. Lagring av lånehistorikken kan da i utgangspunktet velges eller velges bort av bibliotekaren eller den systemansvarlige. I USA går American Library Association (ALA) inn for at bibliotekene velger å slå av lagring av lånehistorikken, og slår med det et slag for personvernet og retten til privatliv. ALA har faktisk startet en kampanje for saken.¹⁹

I Norge har vi et ganske godt personvern sammenlignet med andre land, blant annet forankret i Personopplysningsloven. Lagring av lesehistorikken til en låner krever aktivt samtykke fra låneren. Personvernet blir også opprioritert i Norges Blindeforbunds veiledende yrkesetiske retningslinjer for bibliotekansatte fra 2007.²⁰

«Viljen til å kontrollere alles bevegelser, kontakter og tilknytninger har alltid vært de ufrie samfunnens kjennemerke nr. 1.»

Men kanskje bibliotekene kan gjøre mer for personvernet? Bør bibliotekene se sitt ansvar her og f.eks. tilby brukerne kurs i kryptering, slik at de kan sende e-post trygt, eller så trygt som mulig? Kan bibliotekene fronte bøker om personvern, nettressurser om personvern fremmede teknologier²¹, temamøter om fornuftig nettbruk og personlig datasikkerhet? Kan bibliotekene synliggjøre Datalagringsdirektivet og bidra til å reise debatt om det? Det er mye som kan gjøres på dette området med enkle midler.

1 Kortnavn på EU-direktiv 2006/24/EF om lagring av trafikkdata. Pålegger lagring av trafikkdata for e-post, ulike typer telefoni og Internetttilgang.
2 «Datalagring må til»: <http://www.aftenposten.no/mening/debatt/article2640782.ece>
3 Personvernkommissjonen: Uttalelse om Datalagringsdirektivet, juni 2008: <http://www.personvernkommissjonen.no/docs/dld.pdf>
4 «Farvel til kildevernet? EUs datalagringsdirektiv truer den frie journalistikken.»: <http://www.dagbladet.no/dinside/2008/01/16/524018.html>
5 «Staten får vite alt om deg»: http://www.dn.no/forsiden/politikk/Samfunn/article1296722.ece?go=c1_re&WT.svl=article_image
6 «Verdien av privatliv»: http://www.dn.no/forsiden/kommentarer/article1287753.ece?go=c1_re&WT.svl=article_title
7 Referat fra møte om Datalagringsdirektivet 7. mars 2008: <http://www.datalagringsdirektiv.no/node/56>
8 «EU vil overvåke deg»: <http://www.nrk.no/nyheter/kultur/1.4430595>
9 «Kan bruke veto mot EUs lagringsdirektiv»: <http://digi.no/php/art.php?id=502795> «Politisk motstand mot datalagringsdirektivet»: <http://www.digi.no/php/art.php?id=507068>
10 <http://www.hri.org/docs/ECHR50.html>
11 «Irer kan knekke snokeloven»: <http://www.idg.no/computerworld/article89048.ece>
12 «Norge kan slippe datalagringsdirektivet»: <http://www.ikt-norge.no/NYHETER/Aktuelle-nyheter/1/--Norge-kan-slippe-datalagringsdirektivet/>
13 «I all stillhet blir vi Øst-Tyskland»: <http://www.bt.no/bergenpuls/tv/article470677.ece>
14 DRM (Digital Rights Management) er i utgangspunktet en elektronisk lås på et individuelt eksemplar av et digitalt verk. DRM er ikke en lås på butikken eller varelageret, men en lås på selve varen. Idag har vi imidlertid fått flere generasjoner av DRM, og trenger en bredere definisjon: DRM er en samlebetegnelse for tilgangskontrollteknologier som brukes av utgivere og opphavsrettsinnehavere for å begrense bruken av digitale medier og tekniske innretninger. Kilde: Thomas Gramstad: «DRM, hva er egentlig det?»: http://www.bokogbibliotek.no/index.php?option=com_content&task=view&id=858&Itemid=1
15 «Politikerne må velge»: <http://www.aftenposten.no/mening/debatt/article2227040.ece>
16 Innlegg av Per Inge Østmoen på EFNs forum, efn-listen, 1. februar 2008.
17 Referat fra Georg Apenes' foredrag i Det norske studentersamfund (DNS) 27. mars 2006: <http://efn.no/apenes-dns2006referat.txt>
18 Referat fra møte om Datalagringsdirektivet 7. mars 2008: <http://www.datalagringsdirektiv.no/node/56>
19 ALAs new privacy rights initiative: <http://www.ala.org/ala/aboutala/offices/oif/ifissues/privacyrevolution.cfm>
20 Arbeidsgruppen for etiske retningslinjer 2006: <http://www.norskbiotekforening.no/article.php?id=1462>
21 Privacy enhancing technologies: http://en.wikipedia.org/wiki/Privacy_enhancing_technologies

KAN VI STOPPE DEN PLAGSOMME STORE- BROREN?

Av Assad Nasir

Kan vi hindre at datalagringsdirektivet blir innført i norsk lovverk, eller er vi dømt til å leve med en plagsom storebror?

ALLE SOM HAR EN eller flere storebrødre vet at de er plag-somme. Alltid skal de liksom vite alt, kunne alt, og uten den minste bluferdighet buse inn på rommet ditt uten å banke på, som om du ikke har et privatliv, eller ikke har rett på et privatliv. Nå vil kanskje storebror si det samme om lillebror, men lillebror kommer til den innsikt at slik framferd er ikke riktig, storebror derimot... er og blir storebror.

Datalagringsdirektivet er et resultat av dette storebror-syndromet. Kort fortalt skal all trafikkdata for e-post, ulike typer telefoni og internett lagres i minimum 6 måneder og maksimum to år. Med trafikkdata menes identiteten til de kommuniserende og tid og sted for kommunikasjonen. Innholdet i kommunikasjonen skal ikke lagres. Argumentasjonen for innføringen av direktivet er at dette vil hjelpe i arbeidet med å bekjempe kriminalitet og terrorisme. Jeg tviler. En bør, uansett argumentasjon og gode hensikter, være veldig skeptisk til masseovervåkning av hele befolkninger, i dette tilfellet bortimot 500 millioner mennesker. Alle disse skal overvåkes 24 timer i døgnet, året rundt.

EØS-RELEVANT?

Det er ikke avklart om direktivet kan anses som relevant for EØS-avtalen. EØS omfatter i utgangspunktet EUs indre marked, og det er dette som er utgangspunktet for at vi følger EUs regler for alt fra bøy på bananer til handel med tjenester. Andre deler av EUs politikk, som for eksempel utenrikspolitikken, følger vi ikke. Spørsmålet om Datalagringsdirektivet berører politikkområdet for det indre markedet er dermed juristmat, og debatten rundt dette vil tilta i styrke i tiden framover.

Umiddelbart kan jo dette se ut som en tåpelig debatt. Et direktiv som handler om å registrere data for å kunne oppklare kriminalitet virker jo som et åpenbart eksempel på justispolitikk. Det har i hvert fall lite å gjøre med de fire frihetene, som er kjernen i EUs indre marked. Men så enkelt er det ikke. Det finnes ulike måter å få vedtatt politikk på i EU-systemet. Det er blant annet større krav til flertall dersom man skal vedta et direktiv om justispolitikken¹, enn et direktiv om det indre markedet. Da EU vedtok direktivet, ønsket de at alle landene skulle være med på det. Storbritan-

nia har en lang tradisjon for å gjøre seg vonde og vanskelige i EU-sammenheng, og er derfor unntatt fra deler av justispolitikken i unionen. De er for eksempel ikke en del av Schengen-området. Dersom EU hadde brukt de justispolitiske beslutningskanalene til å vedta Datalagringsdirektivet, ville direktivet ikke vært gyldig i Storbritannia. Britene mente tydeligvis at dette ville være uheldig, spesielt siden den britiske regjeringa er veldig positive til overvåking. Derfor vedtok man i EU direktivet på den måten man vedtar direktiv for det indre marked. Samtidig var dette svært praktisk, siden Irland og Slovakia stemte mot direktivet.

«De protesterer altså for all verden, men er på det <gyntske> vis villig med på ferden.»

I ettertid har Irland klaget saksbehandlingen inn for EF-domstolen. De mener at direktivet burde vært vedtatt som justispolitikk. Domstolen vil ta stilling til hvorvidt direktivet kan vedtas som et indre markedsdirektiv. Dersom konklusjonen blir at direktivet ikke er et markedsdirektiv, er direktivet ikke en del av EØS-avtalen. Norge vil i så fall ikke bli nødt til å innføre direktivet gjennom EØS-avtalen. Dermed vil debatten om kriminalitetsbekjempelse opp mot personvern kunne foregå frikoplet fra EU-debatten.

Likevel vil ikke en dom fra EF-domstolen som sier at direktivet ikke er EØS-relevant, automatisk bety at tilsvarende overvåkingsordninger ikke blir innført her i landet. De fleste argumentene for å lagre trafikkdata i minst seks måneder, er akkurat like gyldige selv om det ikke er et EU-direktiv som sier at det må gjøres. Men debatten blir friere, og man kan være for eller mot overvåkingen uavhengig av hva man mener om hvilke skadevirkninger det kan ha å benytte reservasjonsretten. Det siste spørsmålet er det nemlig sterkt delte meninger om.

ER VETO MULIG?

Et spørsmål som ofte blir stilt når et EU-direktiv ser dagens lys og finner veien opp nord: Er det politisk mulig å benytte seg av vetoretten? Jeg vil si at det i høyeste grad er mulig. Det er derimot mer usikkerhet knyttet til hvorvidt regjeringen faktisk vil legge ned veto. Dette blir det interessant å følge med på.

At Nei til EU, Sosialistisk Venstreparti, Senterpartiet og andre EU-motstandere ønsker veto mot et EU-direktiv, er kanskje ikke noen stor nyhet. Det som er interessant i denne debatten er at kravet om veto har fått støtte fra flere uventede

hold. Direktør i Datatilsynet og høyremedlem Georg Apenes, har argumentert for veto. FrP har diskutert Datalagringsdirektivet i sitt landsstyre, og kommet ut med et krystallklart nei-vedtak. Selv i lov-og-orden-partiet framfor noen gikk altså hensynet til personvernet foran politiets argumenter om at mer overvåking vil gi mer kriminalitetsbekjempelse. I ettertid har imidlertid formann Siv gått ut og sagt at man først må se på hvilke virkninger et veto vil ha. I den offentlige debatten var det partiet Venstre som var først ute med å kreve veto. Venstre er som kjent mot EU², men veldig for EØS, og har ofte vært skeptiske til å ta i bruk vetoretten.

Hva så med Høyre, det mest EU-positive partiet i Norge? Der er også motstanden stor. Det var faktisk Torbjørn Røe Isaksen, daværende leder av Unge Høyre, som for alvor fikk debatten om Datalagringsdirektivet ut i offentligheten. I ettertid har Høyre vedtatt at de er imot den politiske

substansen i direktivet, men at de ikke ønsker å bruke vetoretten, fordi de mener det vil føre til at EØS-avtalen går i oppløsning. De protesterer altså for all verden, men er på det «gyntske» vis villig med på ferden.

Nå skal ikke Datalagringsdirektivet opp til behandling før etter valget høsten 2009, og utfallet av behandlingen vil avhenge av hvilken sammensetning Stortinget da får. Selv om alle partiene på Stortinget utviser noe skepsis mot Datalagringsdirektivet, er det fortsatt langt fram til veto.

Datatilsynet skal passe på at det er skikkelige rutiner for behandling av datatrafikk, det være seg teletrafikk, lagring og sikring av personnummer hos forskjellige etater og institusjoner, elektronisk fingeravtrykk med mer. Når Data-tilsynet, samt personvernkommissjonen, anbefaler et veto mot Datalagringsdirektivet så bør regjeringen høre etter, og ikke ofre vårt personvern og våre privatliv fordi EU føler for å overvåke oss. En kan trekke det opp på et prinsipielt plan, og argumentere med den grunnleggende ideen om statens funksjon, verne sine borgere, og en kan i dag legge til, også mot seg selv. Tilhengerne, når de blir møtt med argumentet at Datalagringsdirektivet er nok et skritt på veien til politistat, svarer at det ikke er politiet som skal oppbevare trafikkinformasjonen. Det er det enkelte tele- og dataselskap som skal sørge for dette selv, men politiet skal ha anledning til å kunne gå inn og hente ut den informasjonen de skulle trenge. Det kan da ikke være noe bedre at kommersielle aktører skal få ansvaret for å lagre sensitiv og personlig informasjon om statens innbyggere. Store institusjoner som for eksempel Universitetet i Oslo og Ullevål sykehus sliter med å lagre sensitiv informasjon på en sikker måte. Hvordan kan vi da være sikre på at små og middels store data- og teleselskaper klarer det?

MEN HVA MED EØS DA?

En utredning gjort av professor Finn Arnesen og professor Fredrik Sejerstad, begge ansatt ved Senter for europarett ved Universitetet i Oslo, konkluderer med at det kan argumenteres for at Datalagringsdirektivet ikke er EØS-relevant, og derfor ikke trenger å implementeres i Norge. Men EU har sine egne jurister, og jeg tror at de vil påstå det motsatte. Siden det i direktivet er lagt opp til at den enkelte data- og tele-selskap skal stå for lagringen av data- og teletrafikken, og informasjonen skal lagres i minimum 6 måneder og maksimum 24 måneder, vil dette naturlig nok bety en ekstra utgiftspost for det enkelte selskap. Prinsippet om fri flyt av varer og tjenester innebærer at alle bedrifter i det indre marked skal operere under like forhold. Hvis Norge ikke implementerer Datalagringsdirektivet, vil norske data- og teleselskaper få en begunstiget posisjon i markedet fordi de ikke har den ekstra utgiften som datalagringen medfører. Dermed vil en kunne argumentere for at Datalagringsdirektivet likevel er EØS-relevant. Hva skal en da gjøre? Skal den norske stat selge ut sin befolknings rett til privatliv for EØS og markedets skyld?

«Selv om alle partiene på Stortinget utviser noe skepsis mot datalagringsdirektivet, er det fortsatt langt fram til veto.»

Det finnes mange EU-motstandere som samtidig er EØS-tilhengere. De vil da naturlig nok være redde for at EØS-avtalen går fløyten hvis Norge tar ut veto mot Datalagringsdirektivet. Tilhengere av tjenstedirektivet i Arbeiderpartiet argumenterte med utgangspunkt i dette, da de gikk mot et veto i fjor. Påstandene om at EØS vil ryke som følge av et veto mot Datalagringsdirektivet, holder uansett ikke mål. EØS-avtalen ble opprettet som en handelsavtale på begynnelsen av nittitallet. Den gangen argumenterte EØS-tilhengerne med at det lå inne en reservasjonsrett i denne avtalen, og en del skeptikere ble nok beroliget av dette. I etterkant har det vist seg at mange politikere ser på EØS-avtalen som en nødvendighet i seg selv, og at denne reservasjonsretten likevel ikke blir brukt. Dermed blir dette direktivet for mange politikere, korrekt eller ikke, et valg mellom EØS-trøbbel og svekking av personvernet. Framtida vil vise hva politikerne syns er viktigst. Erfaringer fra tidligere direktivslag viser oss at med mindre stortingssammensetningen endrer seg markant, vil vi være helt avhengige av at Datalagringsdirektivet ikke blir betraktet som relevant for EØS fra EUs side. ×

ET TJENESTEDIREKTIV

FOR SOSIAL DUMPING

Av Stein Stugu

I NOVEMBER 2008 GIKK Jens Stoltenberg ut og sa at regjeringen ikke ville legge ned veto mot EUs tjenstedirektiv. SV og SP tok ut dissens i regjeringen, men AP har flertallet av statsrådene. Samtidig kom Stoltenberg med garantier til LO, om at direktivet ikke skulle få noen konsekvenser for den norske arbeidslivsmodellen. All erfaring tilsier at disse garantiene er lite verdt.

Ved årtusenskiftet trakk EU opp en målsetting om å bli verdens beste kunnskapsbaserte og konkurransedyktige økonomi. Et viktig redskap var å effektivisere det indre marked. Men EU-kommisjonens vurdering var at det indre marked

«Hvis deler av en sektor er konkurransutsatt, er det fare for at tjenstedirektivet kan brukes som redskap for å konkurransutsette mer.»

fungerte tilfredsstillende bare på tre områder: Fri flyt av varer, kapital og arbeidskraft. På ett område gjensto det mye arbeid. Det var for dårlig flyt av tjenstehandel. Mens 70% av EUs verdiproduksjon var tjenester, var det bare 20% av handelen i det indre marked som besto av tjenester. Svaret på utfordringen ble tjenstedirektivet.

KOMPROMISSET

Den viktigste utgiften ved kjøp av en tjeneste er lønn. Konsekvensene av økt tjenstehandel er derfor økt press på lønn og arbeidsforhold. For fagbevegelsen ble det viktig å gi tjenstedirektivet en form som kunne forhindre de verste utslagene av sosial dumping. Økt tjenstehandel kan i seg selv føre til forverring på dette området. Dermed var det også viktig å sikre at flest mulig områder ble unntatt fra direktivets virkeområde.

Høsten 2006 ble så kompromisset om direktivet vedtatt i EU-parlamentet. Det forhatte «opprinnelseslandsprinsippet»¹ ble fjernet og erstattet med en «rett til å yte tjenester». Hvor stor endringen er i praksis, er det fortsatt stor diskusjon om. Men prinsippet om at en tjensteyter som var godtatt i ett land skulle kunne levere tjenester i hele det indre mar-

ked, var i alle fall fjernet. Arbeidsretten og retten til faglige aksjoner ble unntatt fra direktivets virkeområde, men med det særdeles viktige forbeholdet at disse rettighetene skulle være underlagt EU-retten. Dermed er situasjonen veldig usikker igjen: Dommer i EF-domstolen setter sterk presens og fungerer i praksis som en lovgivende instans i visse tilfeller.

Deler av sosialdemokratene i EU-parlamentet, samt venstrefløyen og noen få på ytre høyre fløy, synes ikke direktivet var godt nok, verken i forhold til sikring mot sosial dumping eller sikring av nasjonal styring over viktige velferdstjenester. Disse gruppene stemte mot det endelige direktivforslaget.² Motstanden baserte seg på de samme spørsmålene som er sentrale i diskusjonen om Norge skal godta tjenstedirektivet: Sikring av faglige rettigheter og derved vern av nasjonale lønn- og arbeidsforhold, samt landenes mulighet for å sikre offentlig styring og kontroll over viktige offentlige tjenester.

ERFARINGER FRA ANDRE LAND

I den norske diskusjonen om veto er LOs standpunkt helt sentralt. Internt i LO har flere forbund krevd at Norge skal bruke veto retten. Som en forutsetning for ikke å kreve veto mot tjenstedirektivet har LOs ledelse derfor valgt en taktikk der de blant annet krever garantier for at både vedtatte og nye tiltak mot sosial dumping fortsatt må kunne gjennomføres. Det var disse garantiene som Stoltenberg fulgte opp, og senere stilte seg bak. Men erfaringen med garantier på arbeidslivets område er svært dårlige i EU. For både Sverige og Danmark har forsvaret av konfliktretten – altså muligheten for å aksjonere for å presse gjennom tariffavtale - vært et sentralt spørsmål i landenes diskusjon om forholdet til EU. I begge land finnes det en tradisjon for at det er mulig å bruke kampmidler, som for eksempel blokade, for å tvinge en arbeidsgiver til å inngå tariffavtale. Garantier for at disse rettighetene også kunne videreføres i EU ble gitt, men det hjalp lite.

Daværende kommisjonær for arbeidsmarkedet, Pádraig Flynn, skrev i et brev til dansk LO i 1993 at «hvis det i henhold til dansk rett er lovlig å aksjonere mot en dansk arbeidsgiver for å tvinge vedkommende til å overholde en bestemt kollektiv overenskomst, vil det samme gjelde overfor en utenlandsk tjenesteyter som er i samme situasjon».³ Tilsvarende garantier fikk Sverige. På tross av dette har EF-domstolen, med sine dommer blant annet i saken Vaxholm/Laval, i praksis gjort det umulig å videreføre den måten de sikrer tariffavtaler på i Danmark og Sverige. Domstolens praksis oppfattes som et klart løftebrudd, og kom som en stor overraskelse både i fagbevegelsen og på danske og svenske politikere.⁴

Like overraskende er EF-domstolens praksis i forhold til fagbevegelsens forståelse av det såkalte utsendingsdirek-

tivet.⁶ Dette direktivet skal regulere hva slags vilkår et land kan legge for lønn- og arbeidsforhold for ansatte hos tjenesteytere på midlertidige oppdrag. Fagbevegelsen har ansett direktivet som et viktig vern for nasjonale regler, men dette undergraves av EF-domstolens nye praksis. Leder for Europas faglige samorganisasjon, EFS, svenske Wanja Lundby-Wedin, oppsummerer det slik i LO-aktuelt nr. 8 i fjor:

«Da tjenstedirektivet ble vedtatt og vi fikk fjernet opprinnelseslandsprinsippet, trodde vi at vi hadde fått en seier. Ikke-diskrimineringsbestemmelsene i utstasjoneringsdirektivet skulle gjelde. Men da la vi den gamle tolkningen til grunn, at utstasjoneringsdirektivet er et minimumsdirektiv. Nå har EF-domstolen gjennom Laval-dommen omdefinert dette slik at utstasjoneringsdirektivet både er minimum og maksimum.»

«I Laval-saken har man vist at dette ikke bare er et minimumsdirektiv som hindrer bedrifter fra å være dårligere enn minimum. Det er også et direktiv som hindrer oss i å stille krav. Slik hadde ikke vi definert dette. Tjenstedirektivet blir ikke den samme seieren om denne dommen skal gjelde.»

EF-domstolen har med sin praksis lagt seg på kollisjonskurs både med garantier gitt til Danmark og Sverige, og med den forståelsen fagbevegelsen hadde av nasjonale arbeidsrettslige spørsmål, da de godtok kompromisset om tjenstedirektivet. Er det da noen grunn til at vi skal feste lit til nye garantier fra politisk hold? Problemet med både EF-domstolen og EFTA -domstolen, er jo nettopp at de ikke forpliktes av politiske garantier. Dermed er det ingen vei utenom at politikere og fagbevegelse i Norge må gjøre egne vurderinger av vårt lovverk og handlingsrom sammenliknet med domstolens praksis og regelverket for det indre marked.

ARBEIDSRETTE

Spørsmålet om hvorvidt arbeidsrett er unntatt fra tjenstedirektivet, er sentralt i diskusjonen om direktivet. Som vi har sett, inneholder det endelige direktivet bestemmelser om at arbeidsretten er underlagt den vanlige EU-retten. Og det er ikke opp til hvert enkelt land å definere hva som er arbeidsrett. I håndboka kommisjonen har fått utarbeidet om gjennomføring av tjenstedirektivet skriver de i pkt. 3.2: «da arbeidsretten ikke er et felles begrep innenfor fellesskapsretten, forklares det i artikkel 1, pkt. 6, hva som menes med arbeidsrett».⁷ Dette betyr at det ikke er nok at et tiltak mot sosial dumping har en arbeidsrettslig begrunnelse, slik det ofte argumenteres fra de som godtar tjenstedirektivet. Tiltaket må også kunne forsvares innenfor den definisjon av ar-

beidsrett som ligger i tjenstedirektivet. Hvis ikke vil det bli underlagt tjenstedirektivets krav om fri tilgang for tjenesteyting over landegrensene.

Denne vurderingen finner vi ikke i stortingsproposisjonen som regjeringen har laget om gjennomføring av tjenstedirektivet i Norge. Der fastslås det at arbeidsretten faller utenfor direktivets virkeområde, uten å gå inn på en konkret vurdering av rekkevidden av direktivets unntaksbestemmelser. Problemet er at de som avgjør hva som kan godtas av unntak ikke er norske politikere, men en domstol utenfor politisk kontroll.

«Problemet med både EF-domstolen og EFTA-domstolen, er jo nettopp at de ikke forpliktes av politiske garantier.»

MEDLEMSLANDENES MYNDIGHETSOMRÅDE

Grensene for hvert enkelt lands myndighetsområde er et viktig spørsmål i diskusjonen om tjenstedirektivet, både i forhold til sosial dumping og i forhold til offentlig kontroll. På begge områder ønsket EU-parlamentet vesentlig utvidede muligheter for hvert enkelt land, i forhold til det som ble resultatet. Parlamentet ønsket på generelt grunnlag å unnta retten til faglige aksjoner, inngåelse av tariffavtaler og arbeidsrett fra direktivets virkeområde. De ønsket også et generelt unntak for «tjenesteytelser som har et velferdsmessig siktemål».⁸ I tillegg var ønsket å få et unntak for tjenester av allmenn interesse «slik de defineres av medlemsstatene».

I praksis ville dette gjort det mulig for Norge å definere hva som er tjenester av allmenn interesse.⁹ Men dette var umulig å få gjennom. I stedet for et unntak for tjenester av allmenn interesse, ble dette begrenset til «ikke-økonomiske tjenesteytelser av allmenn interesse». Dette innskrenker unntakene til tjenester som ikke er liberalisert, og derved ble tjenstedirektivets virkeområde utvidet. Hva dette kan bety, får vi en forståelse av når vi leser håndboka om gjennomføring av tjenstedirektivet. Om utdanning heter det at:

«[...]det under alle omstendigheter vil være umulig for medlemsstatene å se på alle tjenesteytelser på et bestemt område, som for eksempel utdanning, som ikke-økonomiske tjenesteytelser av allmenn interesse».¹⁰

→

Hvis deler av en sektor er konkurranseutsatt, er det fare for at tjenstedirektivet kan brukes som redskap for å konkurranseutsette mer.

SVAKERE KONTROLL

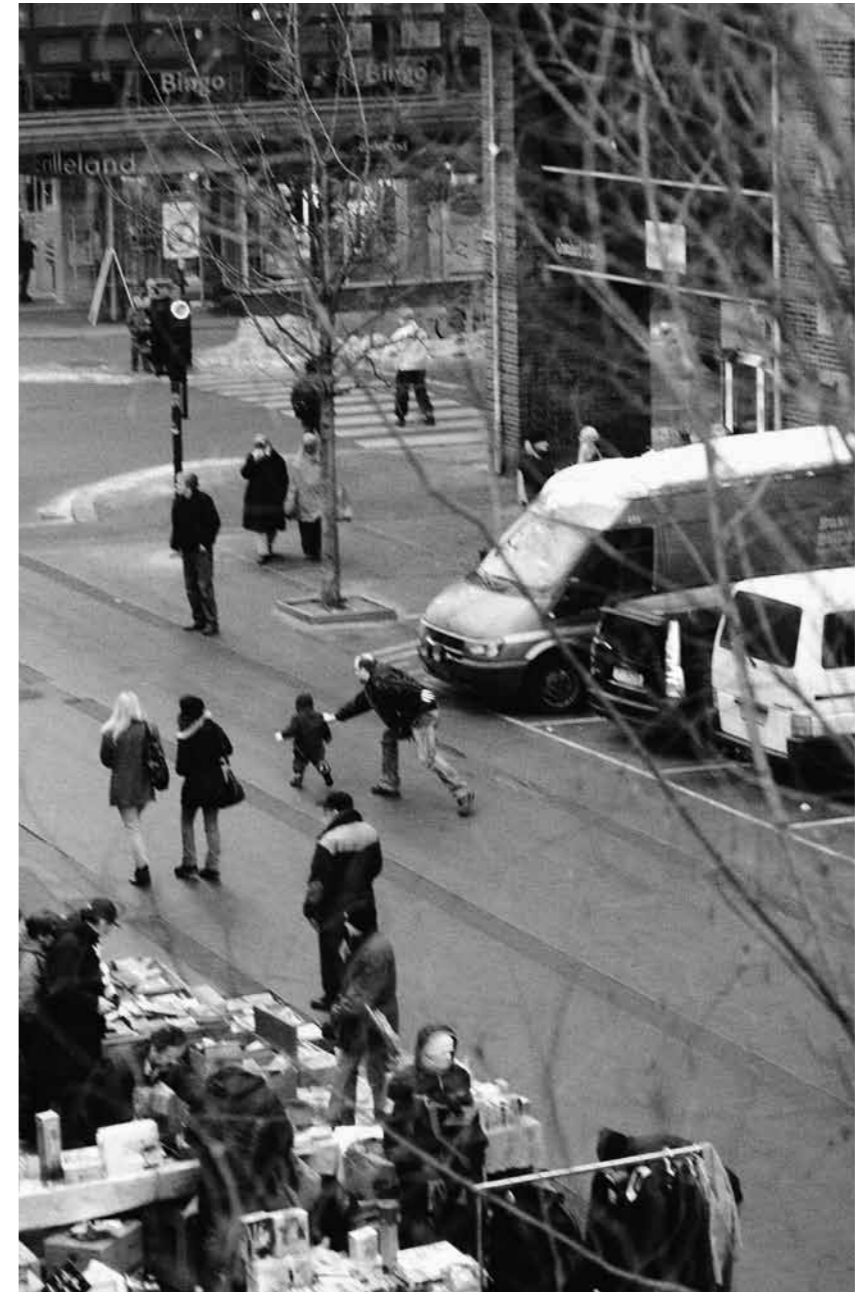
Det viktigste grepet tjenstedirektivet gjør for å liberalisere tjenstedflyten, er å utvide retten for midlertidige tjenstedyttere til å levere tjenester over landegrensene. Her gis det en allmenn rett til å yte tjenester, og statenes rett til å gi vilkår begrenses i forhold til dagens situasjon. Mens EF-domstolen i dag kan godkjenne nasjonale restriksjoner med mange begrunnelser (for eksempel opprettholdelse av samfunnsorden, sosialpolitiske mål, kulturpolitiske mål, vern av arbeidstakere og forbrukervern), er dette nå begrenset til 4 mål: Offentlig orden, offentlig sikkerhet, folkehelse og miljøvern. Gjennom sin domspraksis, i for eksempel rettssaker mot Luxembourg og Østerrike, har domstolen nylig begrenset hva slags restriksjoner som kan defineres inn under offentlig orden. Luxembourg hadde regler som forsvarte lønn- og arbeidsforhold for ansatte hos besøkende tjenstedyttere. Dette fant domstolen at ikke kunne forsvares med begrunnelse i offentlig orden.

Tjenstedirektivets rett til å yte tjenester vil derfor bety en liberalisering for tjenstedhandel over landegrensen. Når «midlertidige tjenstedyttere» i tillegg defineres slik at et midlertidig opphold kan vare i flere år, vil omfanget bli betydelig. Konsekvensene av denne liberaliseringen har vi ikke sett enda. Men at Norge ikke benytter seg av reservasjonsretten vil garantert merkes, både i form av økt sosial dumping og svakere muligheter for offentlig kontroll med viktige velferdstjenester.

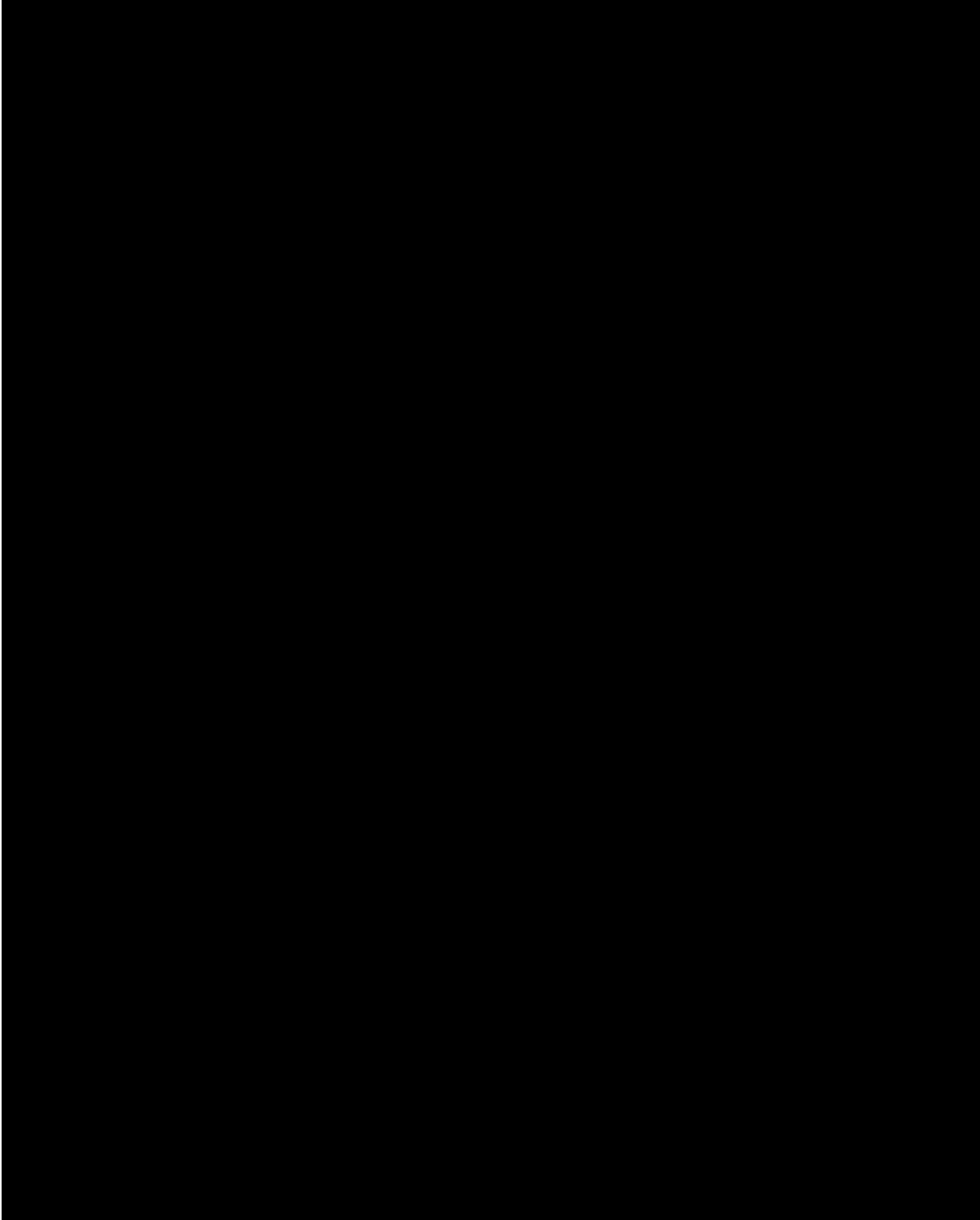
- 1 Opprinnelseslandsprinsippet slo fast at det var reglene i firmaenes opprinnelsesland som skulle gjelde, uansett hvilket land firmaet utførte tjenesten i. Et polsk firma i Norge skulle altså kun trenge å forholde seg til polske regler. Dette prinsippet skapte mest oppsikt og harme i europeisk fagbevegelse.
- 2 105 av Parlamentets medlemmer, ca. 20 %, var mot det endelige kompromisset.
- 3 <http://www.eufagligt.dk/images/uploads/Flynsbrev.pdf>
- 4 Etter å ha gått gjennom sakens forhistorie, sa for eksempel den danske sysselsettingsministeren fra Venstre, Claus Hjort Frederiksen, det slik på et møte i Brussel i fjor: «Having this in mind (forhistorien, forfatters anm.) you may understand that the Laval judgement came as a surprise to us.» (<http://www.bm.dk/sw30389.asp>)
- 5 De kontroversielle domsavgjørelsene dreier seg om 4 rettssaker som alle dreier seg om faglige rettigheter. Viking Line og Vaxholm/Laval-sakene, som snevrer inn muligheten for aksjoner, Ruffert-saken, som innskrenker muligheten det offentlige har til å stille vilkår for anbud samt Luxembourg-saken, som begrenser et lands muligheter for å stille vilkår for besøkende tjenstedyttere.
- 6 «Håndbok i Gennemførelsen af Tjenstedytedirektivet eller «servicedirektivet»».
- 7 (http://ec.europa.eu/internal_market/services/services-dir/index_en.htm) De Europæiske Fællesskaber 2007
- 8 Artikkel i EU-parlamentets vedtak om områder som er unntatt fra tjenstedirektivet, men som forsvant i den endelige behandlingen.
- 9 Tjenester av allmenn interesse er i denne sammenheng et samlebegrep for tjenester av offentlig interesse, og dekker alt fra velferdstjenester til fristilte virksomheter som post, elektrisitetsverk, jernbane og så videre.
- 10 Se sluttnote 7.

VALUTA- VALGET

Av Maria Walberg

I disse finanskrisetider blir behovet for en tilpasset og koordinert økonomisk politikk spesielt tydelig. Euro i Norge er en virkelig dårlig idé.

«Hvis du skal velge å være ett land i en verden på vei inn i økonomisk krise, vær Norge», skrev *Financial Times* på avisens forside 15. desember 2008. Bakgrunnen for påstanden er den økonomiske handlefriheten Norge har på grunn av det svimlende store oljefondet. Men det er slett ikke bare penger på bok som sikrer denne handlefriheten. Mange ledende økonomer har frarådet Norge å innføre euro, nettopp på grunn av behovet for en tilpasset økonomisk politikk. En av disse er professor og nobelprisvinner i økonomi, Joseph Stiglitz, som i et intervju i *Aftenposten* advarer de skandinaviske landene mot å bli med i euro-samarbeidet: «Norge, Sverige og Danmark har stabil økonomi. [...] Med euro er det de store landene som bestemmer, og det blir mer usikkerhet, sier han.»

10 ÅR MED EURO

Allerede 1. januar 1999 innførte 11 EU-land euro som elektronisk myntenhet mellom banker, andre finansinstitusjoner og firma. Tre år senere kom de fysiske sedlene og myntene i bruk. I dag har 15 land erstattet de tidligere nasjonale myntene med euroen som felles valuta. Dette gjelder Tyskland, Frankrike, Italia, Spania, Belgia, Nederland, Luxembourg, Østerrike, Hellas, Irland, Portugal, Finland og Slovenia - samt Malta og Kypros som lanserte euro 1. januar 2008. Også seks områder/land utenfor EU, som tidligere brukte valuta fra EU-land, har innført euro. Det er Andorra, Monaco, San Marino, Vatikanstaten, Kosovo og Montenegro.

Av EUs 15 medlemsland før utvidelsen i 2004 er det tre land som ikke har innført euro: Danmark, Sverige og Storbritannia. De nye medlemslandene fra Øst-Europa er forpliktet til å erstatte sin mynt i henhold til Maastricht-traktaten, men det kan ta år før flere av dem oppfyller kravene som stilles til land i euroområdet.

En økonomisk, monetær union (ØMU) ble en formell målsetning i EU gjennom signeringen av Maastricht-traktaten i februar 1992. Danmark og Storbritannia ønsket ikke å innføre euro, og fikk derfor unntak for dette punktet i Maastricht. Alle andre EU-land, inkludert de som ble med i EU etter 1992, er formelt forpliktet til å innføre euro. Under forhandlingene i forkant av folkeavstemningen om norsk EU-medlemskap i 1994, stilte EU som forutsetning at også Norge forpliktet seg til å gå inn i pengeunionen.

SVENSK MOTSTAND

I Sverige har motstanden mot pengeunionen vært stor. Den offisielle begrunnelsen for at Sverige ikke innførte euro er at man ikke oppfyller de nødvendige kravene som skal til for å få lov til delta i ØMU, de såkalte konvergenskravene. I praktisk politikk har motstanden mot innføringen av euro spilt en avgjørende rolle. Både i Sverige og Danmark har befolkningene avvist innføringen av euro gjennom folkeavstemning. Avgjørende argumenter fra nei-siden har i disse landene vært at euro ødelegger muligheten til å føre en selvstendig og tilpasset økonomisk politikk, og at den dermed er en trussel mot demokratiet, velferdsordninger og en aktiv sysselsettingspolitikk. I Storbritannia har det aldri blitt avholdt folkeavstemning om ØMU. Dette skyldes sannsynligvis først og fremst den sterke folkelige motstanden mot euro. Selv om flere ledende politikere i Storbritannia gjerne skulle innført euro, har meningsmålingene og det politiske klimaet ikke åpnet for denne muligheten.

REGJERINGENS TILRETTELEGGING

Siste kvartal i 2008 var det én debatt som overskygget alle andre i norsk politikk – som i mange andre land. Sentralbanksjef Svein Gjedrem ble utsatt for et enormt unisont press. Kravene kom fra tilnærmet samtlige av riksdekkende avisers lederspalter, økonomer, et overveldende flertall i befolkningen² og blant politikere. Signalet var ikke til å misforstå: Renta må settes ned.

Søndag 12.

oktober holdt statsministeren, finansministeren og sentralbanksjefen felles pressekonferanse der de la frem sin tiltakspakke mot finanskrisen – tydelig koordinert mellom Sentralbanken og regjeringen. Senere har statsminister Jens Stoltenberg omtalt dette samarbeidet som at regjeringen «legger til rette for rentenedgang», som deretter følges opp av Sentralbanken.³

FELLES RENTE, FELLES SENTRALBANK

ESB ble opprettet i 1998, og har som oppgave å ta seg av rente- og pengepolitikken. Sentralbanken har streng instruks om å ikke la seg påvirke fra noe hold i sin politikktutforming – det eneste som skal tas hensyn til er ønsket om en jevn og lav prisstigning, eller inflasjon. Dette medfører to klare utfordringer for eurolandene.

For det første fører den rigide inflasjonsstyringen til at det er tilnærmet umulig å vektlegge andre målsetninger i den økonomiske politikken. For det andre betyr en felles rentepolitikk for hele eurosonen at den gjeldende renta kan passe godt for noen land og svært dårlig for andre. Dette avhenger av hvilken situasjon økonomien i det aktuelle landet er i. Dersom landet er inne i en god periode – sysselsettingen er høy, lønningene øker, etterspørselen etter varer og tjenester øker – er det fare for en for høy prisstigning, som igjen kan føre til dårligere konkurransevilkår i handelen med andre land, oppsigelser og nedgangsperiode i økonomien. For å dempe slike svingninger og unngå såkalt overoppheting i økonomien, kan sentralbanken sette opp renta. Men for et land som allerede har høy arbeidsledighet kan en høyere rente føre til større sosial utrygghet og en forlenging av nedgangstidene. Enkelte har sammenlignet dette med å ha ett hus i Hellas og ett i Finland, men termostaten plassert i Tyskland. Like barn leker klart best når det kommer til økonomisk politikk.

EURORENTE I NORGE?

Som eksportør av olje reagerer norsk økonomi stikk motsatt på endringer i oljeprisen og oljeinvesteringer, sammenlignet med gjennomsnittet i eurosonen. Når oljeprisen stiger, tjener norske oljeselskaper mer. Oljeselskapene betaler mer skatt, og staten får større inntekter. Det fører dessuten til flere investeringer og flere ansatte i oljeselskapene, og økte leveranser fra andre næringer. Derfor medfører ofte en høy oljepris et høyere aktivitetsnivå i Norge. Situasjonen er vanligvis motsatt i eurolandene, der dyrere olje fører til økt arbeidsledighet og innstramninger. Dette er hovedårsaken til at Norge ofte har behov for et annet rentenivå enn euro-landa. Derfor ville det være spesielt uheldig for Norge å overlate til Den europeiske sentralbanken å styre rentepolitikken. Sikker er det også at regjeringens nevnte «tilrettelegging» for rentesettingen ville være uten betydning dersom renten ble bestemt med hensyn til gjennomsnittsbehovet i eurosonen.

KONVERGENSKRAV

I Maastricht-traktaten ble det slått fast at alle land som skulle inn i pengeunionen måtte oppfylle bestemte krav til inflasjon, rentenivå, offentlig underskudd, statsgjeld og valutastabilitet. Disse kravene var på ingen måte enkle for medlemslandene å følge opp. I de fleste EU-landene måtte regjeringene gå til harde innstramningstiltak for å holde de offentlige utgiftene nede.

Høsten 1995 lanserte daværende statsminister i Frankrike, Alain Juppé, den såkalte Plan Juppé for massive kutt i franske velferdstilbud. Kuttene ble lansert for å klare de strenge kravene for å bli med i valutaunionen. Resultatet var enorme demonstrasjonstog med studenter, arbeidere,

bønder og arbeidsledige. Flere hundre tusen gikk ut i streik. Presset fra befolkningen ble så stort at kuttforslagene måtte trekkes tilbake, og Juppé gikk av som statsminister.

I Sverige måtte 118 milliarder svenske kroner kuttes fra de offentlige budsjettene. Göran Persson omtalte den svenske innstrammingsplanen slik da den ble sendt til Brussel for godkjenning i juni 1995: Den er «et av de største program for sanering av de offentlige finansene som er gjennomført i noe industriland i etterkrigstida».

Kravene til land som deltar i pengeunionen har vist seg vanskelige å overholde, og en rekke euroland har hatt større underskudd på statsbudsjettene enn tillatt. Ifølge stabilitetspakten skal land som bryter disse reglene bli ilagt en straff. For hver prosent som underskuddet overstiger den satte grensen på tre prosent, skal en kvart prosent av nasjonalproduktet betales som depositum til Brussel. Disse pengene skal først tilbakebetales når underskuddet på statsbudsjettet igjen er under tre prosent. Logikken er altså at dersom et land er i en nedgangsperiode, så skal det ikke kunne bruke mer penger for å sette hjulene i økonomien igang. Tvert imot – dersom et land har for stort underskudd, så får det enda mindre penger å rutte med på grunn av straffetiltakene.

STABILITETS- OG VEKSTPAKTEN

Gjennom den såkalte Stabilitets- og vekstpakten har EU-landene som er fullt ut med i ØMU og har innført euro, forpliktet seg til å føre en finanspolitikk med lave budsjettunderskudd og begrenset statsgjeld, jfr. det tredje konvergenskriteriet. Pakten er basert på artikkel 99 og 104 (2) i *Traktat om opprettelse av det europeiske fellesskap*, slik den ble endret av Maastricht-traktaten. Den ble vedtatt i 1997 og senere myket noe opp av EU-rådet i mars 2005. EU-kommisjonen skal overvåke om landene oppfyller kravene og har sanksjonsmyndighet.

HVORFOR REGLER FOR FINANSPOLITIKKEN?

Det er selvsagt ikke positivt at et land har store underskudd på statsbudsjettet. Men i enkelte situasjoner kan det være nødvendig å bruke litt ekstra penger for å sette i gang økonomien, og slik komme seg ut av en nedgangsperiode så fort som mulig. Det er denne fleksibiliteten eurolandene frarøves i Stabilitetspakten, og dette er grunnen til at den har vekket så mye debatt i EU. Flere land har gjentatte ganger brutt reglene, og det har blitt hevdet at kravene til eurolandene er for strenge. Hvorfor ble så disse begrensningene på finanspolitikken satt? Grunnen er at en valutason der rentepolitikken bestemmes på EU-nivå, mens finanspolitikken settes på nasjonalt nivå, skaper koordineringsproblemer.

Hvis et land fører en ekspansiv finanspolitikk, vil det vanligvis føre til høyere aktivitetsnivå i økonomien og høyere

inflasjon. I euroområdet styrer Den europeiske sentralbanken etter ett mål – at inflasjonen skal være under 2 prosent. Dersom ett land fører en ekspansiv politikk, må derfor de andre landene stramme inn ekstra for å holde inflasjonsmålet uten at det settes en høy rente. Hvert enkelt land vil isolert sett ha gode grunner til å føre en ekspansiv politikk, siden ESB vurderer euroområdet som helhet når renta settes og ikke reagerer direkte på politikken i enkeltland. Derfor legger altså en deltakelse i ØMU klare begrensninger på finanspolitikken og landenes handlingsrom i statsbudsjettet. Akkurat hvilke krav som skal stilles er en pågående debatt, og en kamp mellom de små og store landene. Som mange har påpekt – hva er poenget med en lov som de store og sterke ikke forholder seg til?

MILDERE KRAV

På EU-toppmøtet i mars 2005 vant tilhengerne av en oppmyking av de finanspolitiske reglene fram. Etter en tøff drakamp bestemte EU-lederne at flere typer utgifter skal trekkes fra når det kontrolleres om underskuddet på statsbudsjettet er for stort. Det er for eksempel nå mulig å se bort fra utgifter til offentlige investeringer, utgifter til forskning og utvikling, «finansielle bidrag til å fremme internasjonal solidaritet» og utgifter som bidrar til «gjenforening av Europa». Dessuten kan eurolandene tillate seg en lengre periode med større budsjettunderskudd før de får reprimande fra EU-kommisjonen.

Denne oppmykingen av Stabilitetspakten gir myndighetene i hvert medlemsland mer handlingsrom. Samtidig er det fare for at den økte muligheten til å drive en ekspansiv finanspolitikk etter hvert vil føre til et høyere rentenivå og større interne spenninger. Dermed har det kommet krav fra flere hold om at mer makt må overføres til EU også i forhold til den økonomiske politikken. Dette vil føre til en enda mer sentralstyrt union.

Den økonomiske stabiliteten i eurolandene får en ekstra utfordring på grunn av østutvidelsen. De øst-europeiske landene som ble EU-medlemmer i 2004 har jevnt over en høyere inflasjon enn eurolandene. Frykten for at dette skal bidra til større spenninger innad i valutaunionen, er nok en viktig årsak til at flere nye medlemsland har fått lange overgangsperioder før de må innføre euro.

ARBEIDSTAKERE MÅ TA STØYTEN

Gjennom deltakelse i pengeunionen reduseres landenes mulighet til å styre den økonomiske politikken kraftig. Siden renta settes av Den europeiske sentralbanken, kan den ikke brukes som et styringsverktøy for å «sette igang» økonomien med rentenedsettelse, eller å sette opp renta for å unngå overoppheting. Samtidig legger Stabilitetspakten stramme

føringer på de nasjonale statsbudsjettene. Dette hindrer et land i å drive motkonjunkturpolitikk, og kan igjen føre til lengre og tøffere nedgangstider med høy arbeidsledighet.

Når man ikke kan bruke nasjonal finans- eller rentepolitikk for å utjevne svingningene mellom og innad i land, hvilke virkemidler står da igjen? For det første presser denne problemstillingen fram en debatt om hvorvidt EU bør sentraliseres ytterligere i retning av en stat, med skatter og avgifter som kan gi unionen et større sentralt budsjett. For det andre ønsker EU at disse svingningene skal utjevnes ved at arbeidstakerne flytter fra land der arbeidsledigheten er høy, til land der ledigheten er lav. Løsningen er en amerikanisering av arbeidslivet, der det er større lønnsforskjeller og lettere å si opp folk.

Fokuset på såkalt fleksibilisering av arbeidsmarkedet har vært sentralt for EUs toppledere i en årrekke. Etter at Maastricht-traktaten ble vedtatt, sluttet EU-toppmøtet i desember 1995 seg enstemmig til en tiltakspakke⁴ som anbefalte større lønnsforskjeller, lavere arbeidsledighetstrygd og desentralisering av lønnsforhandlinger ned til bedriftsnivå. I 2000 vedtok EU-toppmøtet i Lisboa målsettingen om at EU skulle bli det mest konkurransedyktige området i verden innen 2010. I de årlige evalueringene av Lisboa-strategien trekkes dereguleringen av arbeidsmarkedet fram som helt sentralt. Derfor ble da også 2006 utnevnt til «det europeiske året for arbeideres mobilitet».

EU-borgerne har imidlertid vist seg langt mindre flyttevillige enn for eksempel innbyggerne i USA. Ifølge «Den europeiske handlingsplanen for jobbmobilitet 2007-2010» (vedtatt i desember 2007) er bare 2 prosent av de arbeidsdyktige EU-innbyggerne i jobb i et annet EU-land enn de opprinnelig kommer fra. Dette er ikke godt nok for EU. Den samme handlingsplanen slår derfor fast at «arbeidstakere må bli mer mobile, både mellom jobber, mellom regioner og medlemsland» og at «arbeidsmobilitet er et hovedinstrument for å oppnå et effektivt, velfungerende indre marked [...]».

Dette innebærer både positive og negative konsekvenser for arbeidstakerne. På den ene siden fjernes mange byråkratiske hindringer, som gjør det enklere for folk som ønsker å flytte til et annet land for å arbeide. Men på den andre siden legges det et økende press på folk som ikke ønsker å flytte. Gjennom dårligere ordninger for arbeidsledige, større lønnsforskjeller og svakere oppsigelsesvern er planen at flere skal føle seg nødt til å flytte dit det er ledig jobb for å klare å forsørge seg og selv og familien.

I arbeidet med å deregulere arbeidsmarkedet, fokuserer EU spesielt på tjenestesektoren. Her er EUs tjenestedirektiv, som ble vedtatt endelig i EU-systemet 11. desember 2006, sentralt. Slik berøres også Norge direkte gjennom EØS-avtalen.

FORDELER MED EURO?

Bakgrunnen for innføring av euro er først og fremst politisk, og det har ikke manglet på advarsler fra økonomer. Målet er en tettere union, og en sterkere felles identitet innad i EU. Derfor har også Europabevegelsen og dens ungdomsorganisasjon Europeisk Ungdom – når de argumenterer for euroens foretrefelighet – i stor grad vektlagt det historiske grunnlaget for en felles valuta og påstanden om at euro fremmer fred.

I rapporten «Euro – drøm og virkelighet!», utgitt av Europeisk Ungdom og Europabevegelsen i 2002, heter det:

«Euroen gir alle europeere følelsen av å tilhøre et større hele – en felles kulturell bakgrunn. Euroen skaper vennskap og forståelse mellom folk. Dette reduserer muligheten for at europeere oppfatter hverandre som rivaler.»

Det er vanskelig å finne historisk belegg for argumentet om at en felles valuta forhindrer krig. Tvert i mot foregår flertallet av krigene som pågår i verden innenfor samme valutaområde⁶. Det er få som mener at løsningen på Palestina-konflikten henger sammen med valutaen. Det er ganske enkelt andre, og mer innviklede, forhold enn valg av myntenheten som bidrar til krig.

Saklighetsnivået i EU-tilhengernes rapport øker ikke nevneverdig etter argumentet mynt = fred, men det gjør romantiseringen av euro-prosjektet:

«2002 vil for alltid være et historisk år for mange europeere. Det var dette året euroen kom mellom hendene på oss, og mange av oss kunne føle at vi hadde Europa i lomma. For første gang kunne jeg dra på ferie fra Finland i nord til Hellas i sør og betale med de samme myntene og sedlene, og få det samme smilet fra mannen i butikken på hjørnet. Nå kunne du se barna sitte og sammenligne mynter som om det var Pokémon-kort. «Se, en finsk euro!» «Jeg har to franske, kan jeg bytte en mot en østerriksk?»»

Slik undertegnende ser det, er det to klare fordeler med euroen. Det ene er at man slipper å veksle penger når man reiser mellom euroland. Det andre er at bedrifter som handler med euroområdet vil få mer stabile vilkår, siden de ikke må forholde seg til brå endringer i valutakursen.

FINANSKRISEN OG EU

I hvilken retning vil EU og eurosonen utvikle seg som en konsekvens av finanskrisen? Det er for tidlig å besvare dette spørsmålet med sikkerhet. EU-lederne har tydelig vist vilje til samordning av sine tiltakspakker mot finanskrisen. På EU-toppmøtet i desember gikk de enstemmig for en redningsplan om å pumpe 1,5% av landenes BNP (tilsvarende omtrent

1150 mrd kroner) inn i EUs økonomi. Tiltakene er drevet frem av nasjonalstatene. EU-kommisjonen har begrenset beslutningsmyndighet over finanspolitikken. Samtidig er redningsplanen gjort mulig av at EU-kommisjonen har satt Stabilitetspakten og kravene til den økonomiske politikken på vent. Dette betyr ikke at disse reglene skal endres, men at de vil «bli sett på med mildere øyne på grunn av de spesielle omstendighetene»⁶. Den europeiske sentralbanksjefen, Jean-Claude Juncker, har advart mot denne politikken, og mener at den nevnte 2005-reformen av Stabilitetspakten gir tilstrekkelig handlingsrom for eurolandene.⁷ Løsningen på disse motsetningene er ikke åpenbar: På den ene siden er det nødvendig med betydelige tiltak for å motvirke krisen, på den andre siden vil dette på sikt kunne øke spenningene i en union med ulike økonomier, men én felles rente og pengepolitikk.

Finanskrisen gir derfor også nytt liv til en grunnleggende debatt i EU: Hvor mye beslutningsmyndighet skal tillegges EU-organene? Skal EU få større makt over finanspolitikken? Krisetid er i EUs historie gjerne tiden for store, kontroversielle bestemmelser om mer sentralisering. Signalementene har allerede kommet fra blant annet Frankrikes president Nicolas Sarkozy om at krisen understreker behovet for tettere økonomisk samhandling i unionen. Sarkozy ønsker seg en «økonomiregjering» som skal bestå av eurosonens 15 statsledere og som samles jevnlig for å samkjøre sine lands økonomiske politikk.⁸ Utfallet av finanskrisen og den pågående debatten vil kunne bli avgjørende for om EU i fremtiden vil være en stat eller en union.

LITE FRISTENDE TVANGSTRØYE

Nære handelspartnere for Norge, som Danmark, Sverige, Island og Storbritannia, har ikke innført euro. Eurotilhengerne har imidlertid gjennom finanskrisen fått ny vind i seilene, og debatten om innføring av euro har blusset opp på ny. Det er for tidlig å si noe om utfallet av denne diskusjonen, og de ulike perspektivene omtales ikke i denne artikkelen. For Norges del er i alle fall hovedargumentene mot euro knyttet til økonomiske og sosiale forhold, som ikke blir mindre viktige uansett om Island eller Danmark velger krone eller euro.

I sum er ulempene ved euro langt større enn de nevnte fordelene. Landene i Europa er forskjellige, og har ulike behov når det kommer til økonomisk politikk. Norge skiller seg særlig ut i denne sammenhengen. Dette skyldes at den norske økonomien reagerer annerledes på endringer i oljeprisen, men også fordi den såkalte skandinaviske velferdsmodellen ville blitt satt under et voldsomt press dersom Norge hadde innført euro. Muligheten til å føre en politikk med mål om høy sysselsetting og gode offentlige velferds-

ordninger reduseres kraftig dersom myndighetene mister de viktigste instrumentene for å nettopp føre en slik politikk.

Og det er kanskje særlig i tider der faren for økonomisk nedgang truer at behovet for en god økonomisk politikk – som er tilpasset situasjonen den skal virke i – blir spesielt tydelig. Som statsminister Jens Stoltenberg skriver i VG 15. oktober:

«Mer enn noen gang trenger Norge aktive myndigheter som setter inn de riktige tiltakene. Mindre enn noen gang trenger vi å bytte den velprøvde norske blandingsøkonomien med liberalistiske eksperimenter.»

1 Aftenposten 16.06.04
2 Meningsmåling utført av InFact, publisert i VG 15.10.08
3 Statsministerens halvårlege pressekonferanse, 19.12.08
4 Gjennomførelse av Den europeiske unions politikk på sysselsettingsområdet, dokumentnummer 12639/95
5 Röda EU-tema 1-2003, s. 26 (utgitt av Vänsterpartiet i Sverige)
6 Berlingske Tidende, 13.10.08
7 EUobserver, 19.12.08
8 <http://www.dagsavisen.no/utenriks/article376299.ece>

FINANS- KRISEN REVITAL- ISERER EU

Det er i alvorlige kriser man virkelig får testet om et samarbeid virker og om deltagerne hjelper hverandre eller dolker hverandre i ryggen. Består EU prøven?

Av Paul Chaffey

FINANSKRISEN SETTER EU PÅ en av sine største prøver noen gang, og det er i alvorlige kriser man virkelig får testet om et samarbeid virker. Den som går inn på den offisielle EU-portalen på nettet, www.europa.eu, vil finne et eget banner på høyre side med overskriften «Financial Crisis», som linker til kommisjonspresident Jose Manuel Barrosos gjennomgang av hva EU har gjort i forhold til dagens finanskrise.

Når EU-kommisjonen gir finanskrisen en så sentral plass i sin utadrettede kommunikasjon er det fordi kommisjonen og formannskapet i EU vet hva som står på spill. EU må være relevant og EU må lykkes i forhold til de mest fundamentale grenseoverskridende utfordringene i vår tid. Og fordi EUs indre marked særlig handler om fri bevegelse av varer, tjenester, kapital og mennesker er det nettopp kriser som berører disse områdene som er direkte eksistensielle for EU. Hvis ikke EU demonstrerer at et EU-medlemskap lønner seg i denne type kriser kan man like gjerne gi opp.

Dette behovet for å kommunisere handlekraft, har også EU-kommisjonens ambassadør i Norge, Percy Westerlund, tatt konsekvensen av når han har etablert sin egen blogg «Ambassadørens EU-blogg» der det meste han skriver handler om hvordan EU tar ansvar i finanskrisen. Westerlund skriver blant annet den 22. oktober:

«Krisen er ikke over ennå, men europeiske ledere har så langt overgått forventningene når det gjelder lederskap og å finne frem til innovative løsninger. Systemet for bankgarantier ble først utformet i eurogruppen og ble deretter vedtatt under toppmøtet i Brussel i forrige uke. EU-landenes tilnærming, fremfor alt det å kjøpe seg inn i kriserammede banker, ble til og med kopiert av USA. Igjen viste EUs ledere at de kan ta radikale grep når de står overfor en akutt krise. Denne fasen av finanskrisen representerer, etter mitt syn, bare begynnelsen på en interessant utvikling innenfor EU og særlig innen eurosone. Forrige ukes toppmøte vedtok ikke bare å etablere en uformell krisemekanisme for å bedre informasjonsflyten mellom medlemslandene, men også å styrke samarbeidet mellom de ulike lands tilsynsmyndigheter.»

NOEN STORE NEDERLAG

Det er ikke opplagt at EU skal overleve virkelig store kriser. Europa har slitt med samholdet før. To verdenskriger har lært europeere at samarbeid med naboene ikke bare må fun-

gere på solskinnsdager, det må virke på regnværsdager også. EU ble opprettet for å skape dette institusjonelle og dype samarbeidet som er robust nok til å tåle selv de alvorligste krisene – fordi vi er blitt for avhendige av hverandre til å prøve å lempe problemene over på naboen.

Men historien har også lært europeerne å ha en sunn dose skepsis til EU, og skille mellom store ord og faktisk handling. Ikke minst krigene på Balkan på 90-tallet viste at EU ikke var modent nok til å handle når det virkelig var nødvendig. Da europeiske land gikk til krig mot hverandre igjen for første gang siden 1945 måtte EU be om hjelp fra USA og Nato for å stoppe krigen, først i Bosnia og så i Kosovo.

Tiden etter dette har vært en krevende tid for EU. På den ene siden har EU gjennomført to svært store og grunnleggende europeiske byggeprosjekter: utvidelsen av EU østover og innføringen av euro som felles valuta. Begge har vært vellykkede. Euroen har faktisk vært så vellykket at den ikke bare er valuta i 15 av medlemslandene, den er også offisiell valuta i en del små

«Norge er forbløffende rendyrket markedsorientert i valg av virkemidler i denne krisen.»

ikke-medlemsland som Makedonia, Kosovo, Andorra, San Marino og Monaco. Og fem EU-land (Danmark, Litauen, Latvia, Estland og Slovakia) er tett koblet til eurosamarbeidet gjennom ERM II.

På den annen side har EU også prøvd seg på noen større institusjonelle reformer, ved å endre traktatene med sikte på å styrke og effektivisere de felles beslutningsprosessene. Dette har så langt ikke vært mulig fordi den gamle og ineffektive måten å ta beslutninger på har gitt befolkningen i enkeltland vetorett over hele EUs videre reformprosess. Og nettopp vegringen mot å overlate vitale beslutninger til felles EU-organer når det virkelig gjelder, for eksempel i større kriser og konflikter, er noe av det som kunne reise spørsmål ved EUs relevans og handlekraft i dagens finanskrise.

HVORDAN MÅLE EUS SUKSESS?

Det var kanskje grunn til å være skeptisk på forhånd. Men så langt ser det ut som EU vil komme kraftig revitalisert ut av denne krisen. Det er to ting som blir testet i disse dager – litt avhengig av hva slags situasjon man som land er i. Den første testen for EU-samarbeidet vil være i forhold til hvordan EU motvirker de negative effektene av finanskrisen for EUs medlemsland sammenlignet med situasjonen for land som ikke er medlemmer i EU.

Islands situasjon får naturligvis svært stor oppmerksomhet, for det er utrolig lærerikt – uansett hvor tragisk det måtte være for bedrifter og enkeltpersoner – å se hvordan et lite land med egen valuta blir utsatt for finansmarkedets kastevinder. Og å sammenligne Islands problemer med situasjonen for små medlemsland i EU som har innført euro (eller små land utenfor EU som har innført euro). I en slik sammenligning kommer Island dårlig ut uansett hvilket av de små euro-landene man sammenligner Island med.

Nå kan man jo selvsagt innvende at Island er utypisk fordi det er så lite og har hatt en særegen variant av cowboykapitalisme der noen få enkeltpersoner har klart å etablere et lånefinansiert islandsk finansimperium på rundt tolv ganger størrelsen av Islands årlige BNP. Da blir det helt umulig å forvare en egen valuta når ting går galt. Det mest imponerende er vel egentlig at det gikk bra så lenge som det gikk. Men derfor blir også nedturen veldig voldsom. Mitt tips er at Island blir medlem i EU etter historiens korteste medlemskapsforhandlinger.

Men kan man generalisere ut fra Islands situasjon? Hva med land utenfor EU og utenfor eurosonen som er i en helt annen situasjon enn Island? Hvor sårbare er vi når det gjelder finansmarkedets kastevinder, vi som både har oljeinntekter og en finansnæring av mer normal størrelse i forhold til

BNP?

Siden i sommer har vi her i Norge opplevd at vi fra å betale fem kroner for en US dollar nå må betale sju kroner¹ for en US dollar. En kronesvekkelse mot dollar på hele førti prosent på noen uker. Er det fordi amerikansk økonomi er kjempesolid og norsk økonomi er svak at folk rømmer kroner og flykter inn i dollar? Det er vel omvendt?

Og dette er jo noe av kjernen i problemet. Selv om norsk økonomi isolert sett er sterkere enn de fleste andre lands økonomier, ikke minst fordi vi har et stort petroleumsfond, så er Norge også alene med en egen valuta og en økonomi som er åpen mot verden og sårbar for store endringer i råvareprisene. Når panikken brer seg i finansmarkedene, er dollar og euro en trygg havn uansett hvor sterk eller svak økonomien i andre land er, i hvert fall så lenge myndighetene i USA og EU gjør jobben på vegne av sine borgere og bedrifter.

Det kan sikkert føles urettferdig at utenlandske investorer rømmer ut av norske aksjer og norske kroner og behandler Norge som om vi er på kanten av stupet. Problemet er at denne usikkerheten og flukten ut av norske verdipapirer ikke er helt urettferdig ganske enkelt fordi Norge også er langt mer sårbart i dagens situasjon enn landene i EU.

Et annet land som får merke dette for tiden er Danmark, som etter flere års kraftig økonomisk vekst er inne i en kraf-

tig økonomisk bakrus. Danmark er med i EU og nyter godt av enda flere fordeler enn Norge har i EØS, blant annet for eksport av landbruksproduktene sine. Men også Danmark er utenfor eurosonen og merker hvor krevende det er blitt å forsvare et lite lands valuta mot finansmarkedets kastevinder. Selv om den danske kronen i prinsippet er bundet til euro kan det oppstå situasjoner der markedet ikke helt stoler på at et land er i stand til å forsvare en slik binding. The Economist skriver:

«Denmark may be a special case. Its decision to stick with a krone pegged tightly to the euro has left it with a purely notional form of independence. Now the global downturn and speculative attacks have forced Denmark to raise interest rates way above euro-area rates. It is *illogical* to remain outside, admits a senior Danish official. The government is trying to win over a sceptical left-wing party to the cause; it could hold a referendum on the euro next year, with a view to joining as soon as 2010.»²

ALLE I SAMME BÅT

Den andre store testen vil være i forhold til hva EU-kommisjonen, formannskapet og ministerrådet gjør for å sørge for at landene i EU håndterer krisen sammen og ikke trekker fra hverandre.

Her hjelper det ikke med store ord. I denne situasjonen er det bare handlinger og resultater som teller. Og selv om det er litt for tidlig å dele ut karakterer til EU, er det etter hvert blitt en respektabel liste over tiltak og initiativer som er tatt og som kan vise seg å gjøre en forskjell.

For det første reagerte den europeiske sentralbanken kraftfullt og samordnet den 8. oktober ved å sette ned renten et halvt prosentpoeng i en aksjon som var koordinert med sentralbankene i USA, Canada, Sverige og Sveits. Dette skjedde på et tidspunkt da det kanskje ikke hadde gått helt opp for norske politikere og sentralbank hvor alvorlig situasjonen var. Norges Bank ventet i hvert fall en hel uke med å sette ned renten.

For det andre fikk EU drevet fram en prosess der medlemslandene ble nødt til å ta stilling til garantier for bankinnskudd samordnet, i stedet for alternativet som var at hvert enkelt land laget sine egne garantier. En utvikling der landene lempet problemer over på hverandre ved at noen ga garantier fullt ut, ville vært en farlig utvikling. Kundene ville flykte fra land som ikke ga garantier. Norge har for øvrig ikke gitt slike garantier for innskudd i norske banker.

For det tredje har EU-landene valgt en modell der statene gir støtte til bankene mot å komme seg inn i bankene på eiersiden. Denne fremgangsmåten ble utformet av eurolandene og deretter vedtatt på EUs toppmøte 15. og 16. oktober.

USA som først valgte en annen modell for sine «bailouts»³ har senere også gått over til den europeiske modellen med tilførsel av kapital til bankene gjennom å ta en eierposisjon i bankene. Også her har Norge valgt en annen modell.

For det fjerde har EU vært en pådriver for å sette i verk kraftfulle internasjonale tiltak og på den måten motvirke en situasjon der for eksempel EU og USA innfører tiltak som skader hverandre eller tredjeland. EU var en sterk pådriver for å få til et ekstraordinært møte i G-20 gruppen 14 og 15. november. Selv om ett enkelt møte ikke kan løse alle problemene, og derfor også lett kan bli fremstilt i media som delvis mislykket, er det gjennom å drive en slik politisk prosess skritt for skritt framover over tid at man kan oppnå resultater. Slik verden i dag ser ut er det helt nødvendig at EU tar ansvar for å sikre framdriften i ulike internasjonale samarbeidsarenaer. Hvis ikke blir USA helt alene som pådriver.

Et tiltak som EU har gjort seg til talsmann for, og som definitivt vil ha stor betydning for å gjenreise optimismen og investeringsviljen, er en ny WTO-avtale. I dag lider mange u-land under vestens proteksjonistiske landbrukspolitik. Men dette slår tilbake på EU selv ved at det heller ikke er vedtatt tilfredsstillende handelsregler for helt andre områder, som tjenestehandel, immaterielle rettigheter og investeringsregelverk. Forhåpentligvis vil EU nå ta ansvar for å få til enighet om en ny WTO-avtale i løpet av et års tid.

ER DET ANDRE ALTERNATIVER ENN EUS FIRE FRIHETER?

Finanskrisen er en stor og forholdsvis grunnleggende krise for vårt kapitalistiske økonomiske system. Man kunne jo falle for fristelsen til å mene at krisen viser at kapitalismen burde avskaffes som økonomisk system.

Mens de fleste politikere og regjeringer i EU-land heldigvis ser ut til å ønske å komme ut av krisen gjennom å videreutvikle kapitalismen med dens fire friheter og derfor styrke det politiske samarbeidet i EU om reguleringer og reformer, er det selvfølgelig noen som har helt andre svar. Overraskende nok ser disse alternative svarene ut til å stå særlig sterkt i regjeringkretser her i Norge. Noen politikere og kommentatorer her i Norge har til og med fått det for seg at finanskrisen viser at selve kapitalismen er moden for å skiftes ut med et helt annet økonomisk system. Man kan til og med mistenkte enkelte politikere og kommentatorer på venstresiden for å glede seg over finanskrisen fordi problemene som plager bankene i følge dem vil avsløre kapitalismen og bringe oss nærmere sosialismen.

Kristin Halvorsen mener den amerikanske finanskrisen gjør at «folk» nå ser seg rundt i verden og «skjønner hvordan det går når turbokapitalismen får herje fritt.» Hun skal rendyrke andre alternativer: «SV-lederen mener at finansuroen er en ytterst dårlig sak for høyresiden i norsk politikk, men

desto bedre for de rødgrønne, som ønsker å rendyrke alternativene»⁴

Nå skal det til finansministerens forsvar kanskje nevnes at dette var i slutten av september og sannsynligvis en stund før det gikk opp for henne at også Norge under en rød-grønn regjering blir hardt rammet av en internasjonal finanskrisse. Men vi må vel gå ut fra at hun fortsatt mener at de rødgrønne nå skal rendyrke alternativene til at Norge skal ha en kapitalistisk økonomi. Det blir interessant å høre mer om hvordan disse alternativene ser ut. Arne Strand i Dagsavisen mener også at troen på markedsliberalismen går mot slutten, og ser det slik:

«Med sin enorme statlige redningsoperasjon kaster Bush-regjeringen vrak på alt det markedsliberalister over hele verden står for. For en troende markedsliberalist må dette være et like stort sjokk som Sovjetunionens sammenbrudd var for en troende kommunist.»⁵

Denne troen på at politiske tiltak mot finanskrisen representerer en slags sosialismens seiersmarsj, ligner veldig på den holdningen en del skuffede republikanere som plasserer seg godt til høyre for George Bush hadde da kongressen i USA

«Norge er alene med en egen valuta og en økonomi som er åpen mot verden og sårbar for store endringer i råvareprisene.»

vedtok den første versjonen av sin redningspakke. Folk som ser på «the great bailout» som en sosialistisk handling like redselsfull som oktoberrevolusjonen i 1917 og den lange marsjen i Kina. Men vi vet jo at ytterfløyen trives når de kan samles rundt dommedagsprofetier og konspirasjonsteorier.

EN VISS YDMYKHET

Vi som er tilhengere av kapitalismen bør være ydmyke midt oppe i en alvorlig finanskrisse og i en situasjon der USA og flere land i Europa er i gang med redningspakker som er svært krevende og som kan bli kostbare for skattebetalerne. Slike frislipp av statlige penger skaper også en kø av kommuner og bedrifter som mener at også de har gjort seg fortjent til å reddes av staten.

Mye i dagens finansmarkeder har ikke fungert slik det skulle. Og en del toppledere har vært både usedvanlig grådige og usedvanlig dårlige til å forvalte verdiene til bedrif-

tene de har ledet. Men betyr dette at kapitalismen får et like stort sjokk som kommunismen fikk da Sovjetunionen brøt sammen? Jeg tror det er fullstendig feil av minst tre grunner:

For det første er den rød-grønne regjeringen, på tross av litt forvirrende retorikk, i ferd med å hjelpe til med å redde kapitalismen og ikke avskaffe den. De har ingen konkrete planer om å erstatte vårt markedsøkonomiske system med noe annet. Noe av det slående i dagens situasjon er jo nettopp mangelen på politiske alternativer til markedsøkonomien og de fire frihetene EUs indre marked bygger på. Kanskje fordi millioner av mennesker verden over har blitt løftet ut av fattigdom, fått bedre helse og bedre utdanning nettopp i denne epoken der en globalisert markedsøkonomi har vunnet fram i omtrent hele verden. Det er riktig å redde kapitalismen da.

For det andre er det ikke noe ideologisk som skiller tiltakene til Bush i USA, Labour i England, Barroso i EU og den rød-grønne regjeringen i Norge. Man kan vel faktisk hevde at amerikanerne og EU går en god del lenger i å gripe inn i markedet enn det Norge gjør. De lar staten kjøpe seg opp i bankene. Og de lar staten overta råtne boliglån og ikke bare de aller sikreste boliglånene, slik det er i Norge. Norge er forbløffende rendyrket markedsorientert i valg av virkemidler i denne krisen.

Og for det tredje håper og tror jeg at den selvransakelsen som også må komme ikke vil handle om å erstatte globalisering, frihandel og frie kapitalbevegelser med proteksjonisme og planøkonomi. Det har aldri fungert

noe sted. Debatten må handle om hvordan vi kan lage bedre internasjonale spilleregler for å få markedet til å fungere enda bedre og slik at land ikke ødelegger for hverandre.

EN NY NORSK EU-DEBATT

EU-samarbeidet kan bidra til å få fram noen av de politiske og institusjonelle svarene på utfordringen finanskrisen reiser. Dette er for store og sterke krefter til at noe land kan løse situasjonen godt alene. Det trengs et sterkt og dypt internasjonalt samarbeid. Og kanskje en vitalisert norsk EU-debatt kan bli resultatet når vi etter hvert legger denne krisen bak oss og skal finne veien videre.

Det vil helt sikkert ta litt tid. Dels fordi støvet fra finanskrisen må legges seg noe før vi ser helt klart hvem som har kommet seg mest uskadd igjennom og hvem som er blitt ødelagt underveis. Og dels fordi det kreves mye politisk mot å lede an i en ny europadebatt i Norge.

På den annen side vil det forhåpentligvis kreves enda mer mot når EU-motstandere skal fortelle folk at de tror det vil være en fordel å stå utenfor EU-samarbeidet også i neste krise. Norsk økonomi blir stadig mer internasjonal og stadig mer kunnskapsintensiv og tjenestebasert. EUs fire friheter har vært bra for økonomisk vekst og velferd, kanskje særlig for et land som Norge som for lenge siden passerte det stadiet der det var tollfrihet for industrivarer som var viktigst for næringslivet. Også industrien lever i en spesialisert tjenestøkonomi der tjenester, kapital og arbeidskraft må flyte fritt over grensene og der de politiske institusjonene må legge forholdene til rette for dette.

EU har vært en stor suksess for både medlemslandene og Norge nettopp fordi det indre markedet fungerer så godt. Fri bevegelse av varer gjør at forbrukerne får bedre og billigere varer og bedre råd. Bedriftene har et helt europeisk marked å selge varer til tollfritt. Og EØS-avtalen sikrer at Norge i praksis er EU-medlem i forhold til de fire frihetene, riktignok uten innflytelse. I tillegg har fri bevegelse av arbeidskraft bidratt til å gi Norge en historisk høy økonomisk vekst i en tid der knapphet på arbeidskraft ellers ville bremset utviklingen. Både norske husbyggere, norsk industri og arbeidsinnvandrere fra Polen og Baltikum har tjent på dette.

Aller helst burde noen av våre politikere ta initiativet til en slik grunnleggende diskusjon. For det er norsk politikk som sliter med det demokratiske underskuddet det er å være utenfor EU. Det er politikere alle roper på når det er krise. Det er de samme politikerne som nå sitter uten innflytelse i de organene som har verktøykassen som skal til for å gjøre noe med den.

¹ 17. november 2008
² The Economist 13. november 2008
³ De skulle kjøpe råtten boligkjøp direkte fra banker med problemer, men det var uklart hvordan prisen skulle fastsettes.
⁴ Dagens Næringsliv 25.09.2008
⁵ Dagsavisen 26. september 2008

ENERGI — STADIG VIKTIGERE FOR EU

Av Amund Vik

ENERGIPOLITIKKEN BLIR STADIG MER sammenvevd med andre politikkområder. EUs energipolitikk handler spesielt om to viktige elementer: Forsyningsikkerhet og bærekraft. Om ikke EU-landene blir enige om en felles energipolitikk, vil de få store problemer med å bli enige om en felles utenriks- og sikkerhetspolitikk

2009 startet med fornyet usikkerhet omkring gassleveransene til EU. Denne gangen skyldtes urolighetene uenighet mellom det russiske statseide olje- og gasselskapet Gazprom og regjeringen i Ukraina. På grunn av landets rolle som transittland for russisk gass, er Ukraina et nøkkelland i denne sammenhengen. Russland er den største eksportøren av gass til EU (foran Norge og Algerie), og EU er desperat avhengig av import av gass.

Hendelsen med Ukraina er ikke det første problemet EU har hatt med leveransene fra Russland, og det kommer nok heller ikke til å være det siste. Etter den forrige store konflikten mellom Russland og et transittland den gang med Hviterussland, har energipolitikk blitt et stadig viktigere tema i EU. Energisikkerhet er imidlertid ikke det eneste forholdet som har bidratt til dette. Fire ulike hensyn kan sies å drive energipolitikken – sikkerhet, klima, økonomi og sysselsetting. I denne teksten ligger fokus i hovedsak på sikkerhet og klima.

KLIMA FOR HANDLING

Debatten om hvorvidt våre industrielle aktiviteter har bidratt til global oppvarming eller ikke, er over. Nå har debatten flyttet seg til handlingsaspektet. Hvor mye må vi redusere og når skal vi gjøre det? Klimadebatten har skutt fart gjennom hele 2000-tallet, men fikk ikke virkelig momentum før Sir Nicolas Stern la fram sin utredning.¹ Stern er en økonom som ble bedt av den britiske regjeringen om å lage en analyse av de økonomiske konsekvensene av klimaendringene. Denne rapporten ble publisert i 2007, og fikk enorm effekt på den politiske debatten. Blant de viktigste funnene var at kostnaden ved å tilpasse seg klimaendringene vil være langt høyere enn kostnaden ved å redusere utslippene for å unngå klimaendringene. De negative konsekvensene ved klimaendringer øker eksponentielt, slik at det blir vanskelig å si hvor stor effekten av endringene vil bli, annet enn at effekten vil bli stor. I følge professor Arild Vatn ved Universitetet for Miljø

og Biovitenskap i Ås skjer ikke ødeleggelse i økosystemer gradvis, men heller i mer dramatiske brudd – slik som når du går på skare på snø og plutselig faller helt igjennom. Dette kalles gjerne økologiske regimeskifter. En god indikator på et økologisk systems motstandsdyktighet mot slike regimeskifter er artsmangfoldet. Raske klimaendringer som de vi vil få om vi ikke reduserer utslippene av klimagasser kan øke belastningen på mange arter, og dermed øke sjansen for et økologisk regimeskifte.

Stabilisering på 2 graders oppvarming er nå det internasjonale målet. En stabilisering på 2 grader er minimumsverjonen. Det er det vi må gjøre om vi skal unngå de aller verste konsekvensene, men det vil fortsatt bli store miljøproblemer, økt frekvens av ekstremvær og økt havnivå.

FNs klimapanel (IPCC) sier at om vi skal nå målet om bare 2 grader må utslippene av klimagasser reduseres med 50 til 85 prosent. Det internasjonale energibyrået (IEA) har laget et scenario for hvordan dette kan nås.² I sin analyse slår de fast at om vi skal klare 50 prosents reduksjon så kreves det en teknologisk revolusjon innen energiteknologi. Bellona har på sin side laget et scenario for hvordan vi kan nå 85 prosents utslippsreduksjon. I denne artikkelen er det ikke relevant å dykke for dypt ned i disse analysene, men vi kan slå fast at utfordringene innen energisektoren er store – og at løsningen ligger i kombinasjon av energieffektivitet, handlingsendring og ny energiteknologi.

I EUs grønbok for energipolitikk fra 2006 gjøres det rede for utgangspunktet for en bærekraftig energipolitikk. Her løftes klimaendringene fram som en av bakgrunnene for hele energipolitikken. 2006 var et år hvor klima ble satt i søkelyset, blant annet ved klimatoppmøtet på Bali, hvor EU ønsket å spille en rolle. Det var imidlertid ikke før energisikkerhetsaspektet kom på banen for fullt i 2007, at klimapolitikken til EU fikk vind i seilene.³

I 2007 kom målsetningen fra kommisjonen om 20-20-20 i 2020. Tanken var at i 2020 skulle EU ha 20 prosent fornybar energi i energimiksen, 20 prosent reduserte klimagassutslipp fra 1990-nivå (med en forpliktelse til å gå opp til 30 prosent om Kina og USA ble med på planen), og 20 prosent fra energieffektivisering. I tillegg ønsket kommisjonen først 10 prosent biodrivstoff i transportsektoren. Dette målet har blitt nedkommunisert etter at bioenergi fikk en del av skylden for matvarekrisen i 2008. Formuleringen nå er at 10 prosent av drivstoffet i transportsektoren skal komme fra bærekraftige kilder. Medlemslandene ble enige om strategien i desember 2008.⁴

I EUs energisikkerhetsstrategi står det klart at EU ønsker å bygge sterke og gode relasjoner til energileverende stater.

ENERGISIKKERHET – UTENRIKSPOLITISK KRYPTONITT

«*The EU needs to intensify its efforts in developing an effective external energy policy; speaking with one voice, identifying infrastructure of major importance to its energy security and then ensuring its construction, and acting coherently to deepen its partnerships with key energy suppliers, transit countries and consumers*»^{5,6}

Slik konkluderer kommisjonen i sin andre strategiske gjennomgang av energisituasjonen i EU. 2009 begynte med en situasjon som begynner å bli ubehagelig gjentakende for mange EU-land – det oppsto en konflikt mellom Russland og et av nabolandene. Hadde det bare vært et vanlig naboland så hadde nok mange EU-land brydd seg litt mindre, men landet i fokus nå var Ukraina, et av de viktigste transittlandene for gass fra Russland til EU. EU er i stadig økende grad avhengig av import av gass, og Russland er den største leverandøren. En situasjon med bortfall av en del av Russlands gasseksport er dramatisk for EU.

Russland er den største eksportøren av gass til EU – med spesielt store markedsandeler i Tyskland, Polen og Belgia. Gass er vanligvis ikke som andre varer som kan handles i butikken uten særlig innsats – det meste av gassen som selges fraktes i rør fra produksjonsstedet og til konsumenten.

« De negative konsekvensene ved klimaendringer øker eksponentielt »

Dette skaper et avhengighetsforhold mellom kjøper og selger av gassen. Selgeren har få muligheter til å selge gassen til andre aktører enn landene som rørledningen leder til. Et økt fokus på LNG (Liquid Natural Gas) kan gjøre denne situasjonen friere. Gassen fra Russland går i rør som løper gjennom deler av det gamle Sovjet, og forhandlingene om transittavgifter og mulighet for å ta ut billig gass har vært kilde til makt og diskusjoner helt siden de første ledningene kom på plass. I noen tilfeller, slik som i Hviterussland, var den billige gassen som ble levert til regimet en viktig årsak til regjeringens popularitet.

Som samfunn bruker vi stadig mer energi. Dette er sant både for Norge og EU-landene. I følge IEA vil verdens samlede energiforbruk øke med ytterligere 45 prosent fram til 2030.

EU er i stor grad en energiimporterende gruppe land. Dette er spesielt relevant for olje- og gassituasjonen. EU importerer i dag omtrent 50 prosent av sin gass fra tre land: Norge, Russland og Algerie. Om dagens trender fortsetter, vil importen av gass øke med 80 prosent over de neste 25 år. Om ikke EUs interne produksjon av energi blir vesentlig mer konkurransedyktig, vil EU i løpet av de neste 20-30 årene ende opp i en situasjon hvor 70 % av energien importeres fra land utenfor EU.⁷

Mesteparten av gassen som kommer til EU leveres gjennom rørledninger – kun en liten del av gassen leveres og selges som LNG. Disse rørledningene er sårbare, ikke bare for fysiske brudd (ved terror, sabotasje eller liknende) men også for politiske uenigheter med transittland. Transittland er land som ligger langs rørledningen, land som gassen må reise gjennom for å nå sitt endelige mål. Fokuset på energisikkerhet i EU fikk en oppsving i begynnelsen av 2007, da det oppsto uenighet mellom Hviterussland og Russland om gasstransport. Vi kommer tilbake til den spesifikke konflikten, men resultatet av konflikten var at tilførselen av gass til EU ble brutt.

DÅRLIG FOR EU – BRA FOR NORGE?

For Norges del er energi i spesielt stor grad vevd sammen med nasjonale interesser, både innenriks og utenriks. Sikker eksport av energi er viktig for Norge. Viktig er også sikker produksjon og suvereniteten til norske havområder.⁸ Det er stadig disputt med Russland omkring grensen i nord. Det såkalte smutthullet har vært en politisk het potet i mange, mange år. En av utenriksminister Jonas Gahr Støres målsetninger med nordområdesatsningen er nettopp å finne en løsning på grenseproblematikken med vår store nabo i øst.⁸

Energi er det som får ting til å skje – slik er det i politikken også. Energi er en svært viktig komponent i Norges utenrikspolitikk, og en svært viktig del av Norges økonomiske politikk. Uten inntektene fra salg av energibærere, ville Norge hatt en betraktelig lavere inntekt. Det er slik at petroleumbasert handel er en truet art. Vi har passert toppunktet i produksjonen på norsk sokkel for olje, men gassreservene kan vi leve på i mange år til. Norges rolle vis-à-vis EU i energihandelen har alltid vært «den sikre leverandøren». Vi har sågar også tatt inn viktige direktiver fra EU om regulering av gassalg gjennom EØS-avtalen. Spesielt gassmarkedsdirektivet har vært et svært kostbart direktiv for oss. Videre legger konkurransereglene og statsstøttereglene sterke føringer på hvordan Norge kan benytte seg av statseide oljeselskap. →

Det finnes manøvreringsrom både i gassmarkedsreglene og i konkurransereglene innenfor EU-retten som Norge kan være seg mer bevisst.⁹

Som Professor Øystein Nordeng skriver i sin utredning «Norge, EU og energihandelen» fra 2006:

«I dag er EUs to viktigste leverandører av olje og gass Russland og Norge – for olje etterfulgt av Saudi-Arabia, for naturgass etterfulgt av Algerie. Nedgangen i britisk oljeutvinning innebærer at importen av olje vil øke, trolig først og fremst fra Midtøsten og Nord-Afrika, hvilket styrker EUs interesse av nærmere handelspolitiske bånd med landene i disse regionene.»

EUs forbruk av olje og gass er i vekst. Spesielt gassforbruket vokser, og dermed også EU-landenes importavhengighet av gass. Som nevnt over er Russland EUs største leverandør – en aktør som ikke alltid har vært den mest stabile. Innenfor olje- og gassektoren er EUs posisjoner vis-à-vis tredjeland i utgangspunktet fokusert på stabile leveranser. For Russlands del har petroleumssektoren vært et av de viktigste redskapene til å øke sin internasjonale innflytelse.

INTERNASJONAL POLITIKK OG ØKONOMI

EUs energipolitikk spiller inn i internasjonal politikk og handel i primært henseende.

EU ønsker å bygge opp sin egen energiteknologisektor. I dag er EU-landene verdensledende innen eksport av energiteknologi – en industri som har en årlig omsetning på ca. 20 milliarder euro, og sysselsetter 300 000 mennesker. Denne ledende posisjonen er i dag under press fra Kina, som i løpet av de siste årene har blitt en stadig større aktør innenfor flere av de sentrale nye energiteknologiene.

For det andre ønsker EU-landene i sikre seg gode relasjoner til land som produserer energi, spesielt olje og gass. EU-landene er helt avhengige av import av energi. Den stadig økende importavhengigheten skaper avhengighet til stater og regioner som produserer energi. Dette er spesielt viktig for de karbonbaserte energikildene: Gass og olje. Gitt EUs store importbehov i energisektoren har EU en målsetning om å bygge sterke relasjoner til land som eksporterer energi. Her kommer også forholdet til Norge inn. Som kommisjonen skriver i grønnboken om energi:

«The EU should continue to work on bridging differences in regulatory frameworks in third countries and consider how to be involved early enough in international agreements relating to strategic projects to ensure that they are compatible with the EU acquis¹⁰.»¹¹

Utjevning av regulatorisk rammeverk handler om mange ting – som eierskapsstruktur i elektrisitet- og energibransjen, og organisering av markedet innen energi.

INTERESSER

EUs interesser i olje- og gassektoren er krystallklare: Sikre, langsiktige og stabile leveranser av olje og gass. Er det slik at det er EU som realiserer disse interessene, eller er det medlemslandene?

Spesielt Tyskland er i dag avhengig av import av energi, og ser ut til å gå utenom de formelle EU-veiene for å få sikker tilgang til energi. Om Russland og problemer med transitland kan mye sies. Som undertegnede påpekte i 2007:

Det er i hovedsak to ting det er verdt å merke seg ved dette. For det første skyldes mye av konflikten mellom Russland og de europeiske energiimporterende landene at transitlandene slår seg vrang – slik situasjonen var nå nettopp med Hviterussland. Konflikten mellom russiske myndigheter og det politiske lederskapet i Hviterussland gikk, som disse konfliktene ofte gjør, ut på uenighet om olje- og gasspris. Mange av avtalene med transitlandene ble framforhandlet under den kalde krigen, og i perioden rett etter. I denne perioden var en av de sentrale interessene i Moskva å sikre at sine politiske allierte overlevde. Lederen i Hviterussland hadde inntil nylig en slik avtale. Lukasjenko var i sin tid meget populær i Moskva, og betalte dermed under markedspris for olje og gass fra Russland. Han kunne derfor forbli populær i sitt land ved å tilby billig energi. Under Putins styre i Russland er ikke dette like viktig, og han må derfor betale markedspris for sin energi. Dette er i utgangspunktet et helt legitimt krav.¹²

Selv om Russlands krav til transitlandene av og til er legitime, og Russlands oppførsel vis-à-vis de internasjonale oljeselskapene som opererer i landet også er legitime, arter dette seg for importavhengige EU-land ganske annerledes. Problemene som kan oppstå mellom det tidspunkt da gassen utvinnes ved et russisk gassfelt til det tidspunktet den brukes av en tysk forbruker skaper bekymring i det store EU landet. Ikke lenge etter den ulykksalige hendelsen med Hviterussland ble det offentliggjort planer om en tysk-russisk gassrørledning fra Russland, gjennom Østersjøen til Tyskland. Styreleder for arbeidet var den tidligere Tyske statslederen Gerhard Schröder. Denne rørledningen ble foreslått til øredøvende kritikk fra de østeuropeiske landene som føler at Tyskland gir Russland for mye makt i EU. Energi er spørsmål om nasjonale interesser, og ser ut til å bli like vanskelig

for EU å harmonisere som utenrikspolitikken. Som vi skal se nedenfor, er disse to områdene svært nært knyttet sammen.

EU har en sterkt synkende egen produksjon av olje og gass – og er allerede oppe i over 50 prosent importavhengighet innenfor denne sektoren – samtidig som forbruket vokser. Konsekvensen av disse utviklingstrekkene er at EUs olje- og gasspolitikk blir en stadig viktigere del av EUs utenriks- og sikkerhetspolitikk.

De siste månedene har oljeprisen falt dramatisk. Det er mange ulike meninger om varigheten på denne nedgangen i pris. Mange oljeeksperter i dag sier vi vil oppleve en faktisk mangel på oljeprodukter innen to år. Dette vil etter alle solemerker drive prisen langt opp – og knytte oljepolitikk enda nærmere sikkerhetspolitikken. Det vil gjøre det vanskeligere for EU å ha en felles energipolitikk, og det vil gjøre det vanskeligere for EU å få til en felles sikkerhetspolitikk. Som Federico Santopinto skriver i den nordiske utgaven av Le Monde Diplomatique:

«Hvordan skulle EU kunne ha en effektiv felles utenrikspolitikk i Kaukasus når unionen ikke har noen felles energipolitikk? Med andre ord, når British Petroleum (BP) sammen med det amerikanske selskapet Chevron bygger oljeledning Baku – Tbilisi – Ceyhan i Tyrkia, som går utenom Russland og krysser Georgia, mens Tyskland bygger en gassrørledning under Østersjøen som går utenom halve Europa og forbinder landet direkte med Moskva, hvordan kan man da undre seg over at London og Berlin har forskjellig politikk når det gjelder krisen i Georgia?»¹³

Sikkerhet og økonomi er de drivende faktorer i dette saksfeltet. Spesielt innen olje og gass. EU ønsker å opptre med en felles stemme i energipolitikken, men stadige eksempler tyder på at EU-landene nok går utenfor EUs systemer når energisikkerhet er på spill. Så langt har EUs kompetanse på energiområdet begrenset seg til skapelsen av et internt marked for energi. Det er flere måter å løse energisikkerhetstvisten på. Den ene måten er å få gode forbindelser til tredjeland som produserer olje og gass. En annen måte å gjøre det på er å finne alternative energikilder. Innenfor fornybar energi har EU kommisjonen større kompetanse enn innen olje, gass og sikkerhetspolitikk.

1 The economics of climate change : the Stern review (2007), Cambridge : Cambridge University Press
2 Energy Technology Perspectives 2008
3 EU Kommisjonen (2006), Commission Green Paper of 8 March 2006: «A European strategy for sustainable, competitive and secure energy» [COM(2006) 105 final - not published in the Official Journal]
4 EU Parlamentet (2008) Legislative resolution of 17 December on the proposal on a directive on the promotion of the use of renewable energy sources.
5 EU 2nd Strategic energy review 2008
6 EU Kommisjonen (2008), Press Release: Securing your energy future: Commission presents energy security, solidarity and efficiency proposals, 13. November 2008. EU Kommisjonen (2008) Second Strategic Energy Review, MEMO/08/703
7 EU kommisjonen (2007) Com(2007) SEC 2007 12. An energy strategy for Europe.
8 Se www.ud.dep.no for mer informasjon om nordområdesatsningen.
9 Nordeng, Øystein (2006), Norge, EU og energihandelen. Kan lastes ned fra http://www.nei-tileu.no/content/download/17043/137108/file/%C3%98ystein%20Nordeng.pdf
10 The term *acquis communautaire*, or (EU) *acquis* (IPA: [a'ki]), is used in European Union law to refer to the total body of EU law accumulated thus far. The term is French: *acquis* means «that which has been acquired», and *communautaire* means «of the community». (Kilde: Wikipedia)
11 EU kommisjonen (2007) Com(2007) SEC 2007 An energy strategy for Europe.
12 Vik, Amund (2007), «Putins legitime strategi» i Argument, nummer 3 2007.
13 Le Monde Diplomatique Nordisk (05.12.08)

BØR EU FÅ NOBELS FREDSPRIS?

ETTER AT AP-POLITIKER Etter at AP-politiker og stortingspresident Thorbjørn Jagland først ble foreslått som leder i den norske nobelkomiteen i fjor høst, gikk lederen i Nei til EU, Heming Olaussen, ut og advarte mot at dette kunne bety at EU kunne få fredsprisen i framtiden. Vi plukker opp debatten der Jagland og Olaussen slapp, og gir stafett-pinnen over til to andre herrer: Alfred Kvalheim, samfunnsøkonom og forfatter av boka «Fakta og myter om Norge og EU», og Jo Stein Moen, AP-politiker, sentralstyremedlem i Nei til EU og medforfatter av boka «Et nytt nei».

– *Så, hva mener dere? Bør EU få Nobels fredspris?*

Alfred Kvalheim: Ja, EU burde for lenge siden fått Nobels fredspris.

Jo Stein Moen: Nei, helt klart ikke.

– *Hvorfor mener du at EU fortjener fredsprisen Kvalheim?*

Alfred Kvalheim: Det at to folkeavstemninger har satt bom for norsk medlemskap og at dette spørsmålet er omstridt i Norge, skulle være heilt irrelevant for den norske Nobelkomiteens vurdering.

Europas historie er full av kriger, i nye tid gjerne med utgangspunkt i konflikter mellom Frankrike og Tyskland. Krigene er blitt stadig meir blodige fordi de utvikla seg til verdenskriger. Etter at 9 mill. mennesker mista livet i første verdenskrig, krevde andre verdenskrig 55 mill. menneskeliv.

Etter fransk-tysk initiativ danna seks land på kontinentet en Kull- og stålunion i 1952, for å hindre opprustning og sikre freden i Vest-Europa. Seinere har samarbeidet utvida seg i dybde og bredde. I dag deltar 27 land og nærmere 500 millioner mennesker i EU-samarbeidet. På terskelen til EU tripper mange europeiske land for å komme inn, og alle veit at fredspolitikken vil være inngangskravet for medlemskap.

I og mellom mange av de nye landa har det vært ufred og spenninger som nå er under kontroll. I det tidligere så krigerske vest- og mellom-Europa har freden senka seg. EU har stått for verdens mest vellykka fredsprosjekt. I tillegg gjør EU en imponerende innsats for fredsmekling og krisehandtering i andre verdensdeler. 15 fredsoperasjoner blir nå eller er blitt gjennomført.

Nobels fredspris er i etterkrigstida fleire ganger blitt gitt til personer eller organisasjoner som arbeider for menneskeretter, utviklingshjelp og miljøvern. På alle disse om-

råda står EU i første rekke. Ingen land får medlemskap uten at menneskeretter og rettssikkerhet er sikra. EU står for over halvparten av all u-hjelp i verden og yter store midler til humanitært arbeid. Videre er EU ledende i arbeidet for å unngå en klimakatastrofe.

Direktør for NUPI og tidligere leder for FNs nødhjelp, Jan Egeland, har uttalt: «Jeg har opplevd EU som en positiv kraft for fred og internasjonalt samarbeid over hele verden». Hans forgjenger som NUPI-sjef, Sverre Lodgaard, har kalt EU «det store europeiske fredsprosjektet».

– *Men du er vel ikke helt enig i dette, Jo Stein Moen. Hvorfor ikke?*

Jo Stein Moen: Av flere grunner. For det første er jeg ikke imponert over EU som fredsmekler internt i EU. Det er og har vært mange væpnede konflikter i EU-området der man ikke kan si at EU har gjort noen stor innsats for å finne løsninger. Eksempler på dette er Nord-Irland og Baskerland.

Når det gjelder fredsmekling utenfor EU er EU enda mindre egnet, av historiske, økonomiske og geopolitiske grunner. De store EU-landene har hatt - og har i dag - kolonier over hele verden. EU har stormaktsambisjoner og økonomiske interesser over hele verden. I forslaget til EU-

«Nobelkomiteens grunngeving for en slik pris vil gi nordmenn et riktigere bilde av EUs politikk og verdier.» — Alfred Kvalheim

grunnlov står det at alle land forplikter seg til å ruste opp. Et annet eksempel er at EU - i motsetning til Norge - har inntatt en rolle svært lik USA når det gjelder «kampen mot terror». Man klassifiserer frigjøringsbevegelser, som man ikke vil eller kan prate med, rundt om i verden som «terrorister». I Afrika, på Sri Lanka, Filippinene og i Midt-Østen er EU nokså uegnet som fredsmekler.

Dessuten er utenrikspolitikken i dag preget av komplett kaos. Se bare på hva talsmannen for EUs formannskap uttalte da Israel gikk inn med bakkestyrker i Gaza og massakrene økte i intensitet. Da sa han på vegne av EU at Israel handlet i selvforsvar og at det var en defensiv operasjon. Dette er et syn flere statsministre i EU, blant annet den danske, har gitt uttrykk for. Når EU, i likhet med USA, har Hamas på sin «terrorliste» og nekter å snakke med dem, viser det at man er

mer opptatt av å følge USA enn å føre dialog for fred. Den ene av partene i den grusomme krigen i Kongo nekter å la EU spille en rolle som fredsmekler fordi man ikke har tillit til medlemslandene, basert på kolonial fortid. EU er ingen god fredsmekler, og legger i tillegg bånd på sine medlemsland slik at de ikke på egen hånd kan drive aktivt fredsarbeid. EUs «utenriksminister» Javier Solana har sagt rett ut at den hemmelige «Oslo-prosessen» ikke ville vært mulig dersom Norge var medlem i EU.

EU er en stormakt med atomvåpen og verdens mest ekspansive og aggressive våpenindustri. EU har ikke æren for at det er fred i Europa - det er en smått komisk myte som overivrige integrasjonstilhengere har laget seg. Freden skapte EU - det var ikke EU som skapte freden.

Mange ledende EU-land var og er tilhengere av USAs folkerettsstridige invasjon i Irak. Dagens EU-president Barroso var sammen med Tony Blair den mest høyrøstede tilhengeren av angrepet på Irak, da han i 2003 var statsminister i Portugal. Det at Barroso skal motta fredsprisen ville framstått som en komplett parodi.

Det viktigste tiltaket for varig fred er demokrati. Det er grunn til å stille mer enn store spørsmålstegn ved demokratiet i EU. Se bare hvordan man forholder seg til folkeflertall som sier nei til mer union i ulike folkeavstemninger. Selv om de fikk folkeflertallet mot seg i Frankrike, Nederland og Irland, ruller EU-prosessen fortsatt framover. «Bottom line» er at EU er en elitestyrte, udemokratisk superstat med tung historisk ballast, og fortjener ikke noen fredspris.

– Men er det uansett noen grunn til å debattere dette? Er det realistisk at EU får fredsprisen?

Alfred Kvalheim: Det må være grunn til å vente at den delvis ny-sammensatte Nobelkomiteen vurderer spørsmålet om fredspris til EU på ny. Denne gang på grunnlag av fakta og

Jo Stein Moen: Det er faktisk ikke helt urealistisk. Det er en massiv EU-lobby i Norge som jobber for at drømmen skal gå i oppfyllelse. Samtlige ledende norske aviser er som kjent veldig for norsk EU-medlemskap og kan trolig ikke vente på at EU skulle bli gjenstand for en slik ære. Av de som har uttalt støtte til et slikt forslag er to av landets fremste politikere: Stortingspresident - nå leder i Nobelkomiteen - Thorbjørn Jagland og utenriksminister Jonas Gahr Støre.

Hvert år sender en gruppe stortingsrepresentanter fra Høyre, Frp og Ap - alle tilknyttet Europabevegelsen - inn forslag om fredspris til EU. Blant Nobelkomiteens fem medlemmer er det fire ja-folk og kun SVs Ågot Valle som er motstander. Det er bare å håpe at EU-komiteen klarer å besinne seg og ikke gir etter for Europabevegelsens største drøm. Det er viktig med en samlet komité og at det fremdeles er reelle fredsskapere som får den prestisjetunge prisen.

– Hvordan vil en eventuell tildeling påvirke norsk EU-debatt?

Alfred Kvalheim: Nobelkomiteens grunngeving for en slik pris vil ventelig gi nordmenn et riktigere bilde av EUs politikk og EUs verdier. De vil da se at både politikk og verdier i all hovedsak er felles for Norge og EU.

Jo Stein Moen: Ja-siden har vel et lønlig håp om at Nobels fredspris til EU vil gjøre susen og bidra til at den EU-skeptiske norske befolkningen mørner opp. Jeg tror ikke en fredspris fra eller til vil være avgjørende for utfallet av en folkeavstemning. Norge som aktiv småstat mellom supermaktene er minst like viktig selv om ja-folka i Nobelkomiteen skulle falle for fristelsen og gi EU fredsprisen. Derimot ville det skapt en hissig debatt og jeg frykter at det vil skade anseelsen til Nobels fredspris både her hjemme og mange steder i utlandet - om ikke i Brussel og i Europahuset i Fredensborgveien.

«Freden skapte EU – det var ikke EU som skapte freden.»

— Jo Stein Moen

ikke ut fra at det i komiteen er ulike syn på norsk medlemskap i EU. Med en leder som Thorbjørn Jagland – med sine imponerende kunnskaper om internasjonale spørsmål og stor integritet – burde det være gode muligheter for at den norske nisselua kan bli trukket opp fra øya.

«Samfunnsutviklingen stiller oss overfor stadig nye kriminalpolitiske utfordringer. Grenser flyttes. Nye metoder introduseres. Påstander svirrer om effektivitet og omkostninger.» — Georg Apenes

Med bidrag fra Georg Apenes, Paul Chaffey, Maria Schumaker Walberg, Amund Vik, Thomas Gramstad, Assad Nasir, Stein Stugu, Jo Stein Moen og Alfred Kvalheim.

